

TYÖN PAIKASTA TEOLLISEN KULTTUURIN PERINNÖKSI

PORIN PUUVILLATEHDAS 1898–2010

Anna Sivula

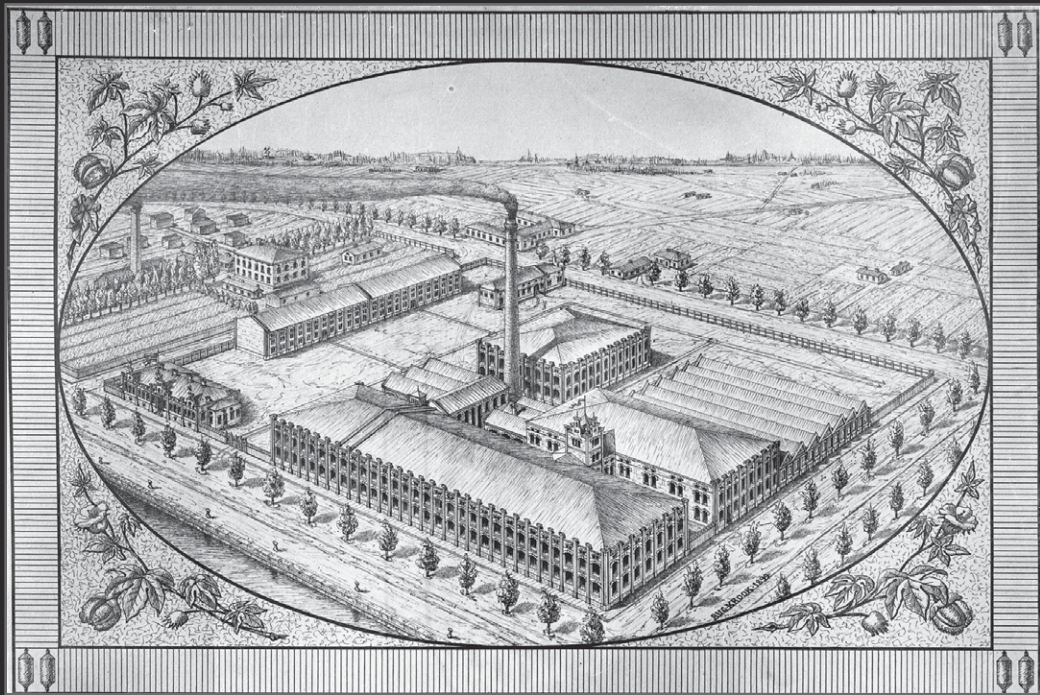
Kulttuuriperintö voi tarkoittaa joko kaikkia menneen jälkiä, myöhemmän kulttuurin muotoutumisen näkökulmasta tärkeiksi osoittautuneita menneen jälkiä tai institutionaalisesti tunnistettuja ja hoidettuja menneen jälkiä.¹ Tässä artikkelissa tarkastelen sitä, miten tehdas muuttuu institutionaalisesti tunnistetuksi menneisyyden jäljeksi, joten käytän termiä sen suppeassa merkityksessä. Kulttuuriperintöprosessin toimijoihin kohdistuvaa näkökulmaani on inspiroinut Michel Callonin ja John Lawn esittelemä, alun perin Bruno Latourin kehittämän toimijaverkkoteorian käsitteistö. Se ohjaa tutkijan tarkastelemaan konkreettisia vaikutussuhteita, kytköksiä ja seuraamaan niitä toimijoita, jotka osallistuvat uusien, tietoon tai teknologiaan perustuvien järjestelmien rakentamiseen.²

TEOLLINEN KULTTUURIPERINTÖ: KÄSITYS, KÄSITE JA TAPA PUHUA

Tarkastelemassani prosessissa muodostuva kulttuuriperintö on sekä aineellista että aineetonta. Kun tehdas muuttuu kulttuuriperinnöksi, se muotoutetaan sekä materiaalisesti että diskursiivisesti uudelleen.³ Materiaalinen ympäristö rakenteistaa ihmisten toimintaa ja vakauttaa käytänteitä.⁴ Entisen tehtaan diskursiivinen uudelleenmuotouttaminen puolestaan tarkoittaa historiatietoisuuden muutosta.⁵ Teollisuusympäristön uudelleenmuotoutumista ei voi selittää yleisellä teorialla, joten sitä on tutkittava konkreettisten tapausten valossa. On selvítettävä tapauskohtaisesti muotouttamiseen osallistuneet toimijat ja niiden keskinäiset suhteet.⁶ En tutki kollektiivista muistia, vaan olen pikemminkin kiinnostunut tehtaan ympärille muodostuvasta muistavasta kollektiivista.⁷ Pitkän kulttuuriperintöprosessin aikana kollektiivi muuttaa muotoaan: Se on aluksi teollisuusyrittäjä, mutta muuttuu lopulta paikallisyhteisön, kulttuuriperintö-

hallinto-organisaatioiden ja muiden historiasta osallisten toimijoiden muodostamaksi verkostoksi.

Toimijaverkosto koostuu keskenään vuorovaikutteisessa suhteessa olevista yksiköistä, jotka verkostoon kytkeytyvä toimija on toisia toimijoita roolittamalla ja siirtelemällä ottanut käyttöönsä. Roolittaminen tarkoittaa toimijaverkkoteorian näkökulmasta toimijamaailman roolien määrittelyä ja jakamista. Toimintaroolit eivät ole ennalta annettuja eivätkä vakaita, mutta niitä ei myöskään voi jakaa mielivaltaisesti. Tarkastelemani tehdas roolitettiin kulttuuriperinnöksi. Toinen keskeinen käsite on siirtely eli translaatio. Se viittaa keinoihin, joilla yksi toimija jakaa verkoston muille toimijoille rooleja. Toimijaverkkojen tutkijat kiinnittävät erityistä huomiota translaatiokeskittymiin. Translaatiokeskittymä on toimijaverkon kohta, jossa luodaan verkon toimintaa ohjaavia ja ylläpitäviä strategioita ja reagoidaan strategian tuottamiin palautteisiin. Translaatiokeskittymät voivat ohjata

Arkkitehti August Krook suunnitteli vuonna 1899 Ab Björneborgs Bomull – Porin Puuvilla Oy:lle puuvillatehtaan. Kuvasta avautuu 1800-luvun lopun odotushorisontti. Tehtaan piipusta nouseva savu oli osa puuvillapensaan oksilla koristeltua teollisuusmaisemaa. Kuva: Satakunnan Museo.

tiedon tuottamista tai teknologian kehittämistä esimerkiksi kannustamalla toimijoita, standardoimalla ongelmien ratkaisuja, vakiinnuttamalla määritelmiä ja suuntaamalla tutkijoiden esittämiä kysymyksiä. Nämä keskittymät käyttävät puheenvuoroja koko toimijaverkon puolesta.⁸

Teollisuuden tai teollisen toiminnan ei ennen 1970-lukua ajateltu kuuluvan kulttuuriperintöä tuottavan kulttuurihistorian piiriin. Kansallisia tavoitteita palvelevan historiakäsityksen mukainen kulttuuriperintö koostui 1880-luvulta aina 1950-luvulle lähinnä talonpoikaiskulttuurin ja korkeakulttuurin jäänteistä. Korkeakulttuurin jäänteet oli ylevöitetty pysyvästi historiallisiksi. Talonpoikaisuus puolestaan tuotettiin tulkinnaiseksi menneisyydestä, josta nykyisyys erosi, mutta johon se historiallisten jatkuvuuksien myötä kytkeytyi. Kyse oli Euroopassa yleisestä tavasta käyttää kansakunnan agraarista historiaa kansallisen kulttuuriperinnön rakennusmateriaalina.⁹

Tehtaat ja teknologia kuuluivat 1970-luvulle asti ainoastaan kansakunnan nykyisyyteen ja tulevaisuuteen.¹⁰ Niitä ei traditionalisoitu eikä historiallistettu. Pertti Anttonen määrittelee traditionalisaation modernisaation työkaluksi, jolla menneisyys valjastettiin modernin yhteiskunnan palvelukseen.¹¹ Peter Aronssonin määrittelemä historiakäytäntö puolestaan tarkoittaa tulevaisuuteen kohdistuvien odotusten perustamista mennyttä koskeviin käsityksiin. Menneisyyttä koskeva tieto ja kertomukset muodostavat kokemustilan, josta toivo ja pelko ohjaavat odotushorisontin muodostumista.¹² Teollisuuden jälkien traditionalisointi ja historiallistaminen oli mahdollista vasta, kun odotushorisonttiin alkoi hahmottua jonkin muun kuin teollisuuden leimaama tulevaisuus.

Teollisen kulttuuriperinnön käsittämistä palvelevaa terminologiaa alkoi kansainvälisissä keskusteluissa vakiintua 1970-luvun lopulla. Ruotsissa vuonna 1978 järjestetty

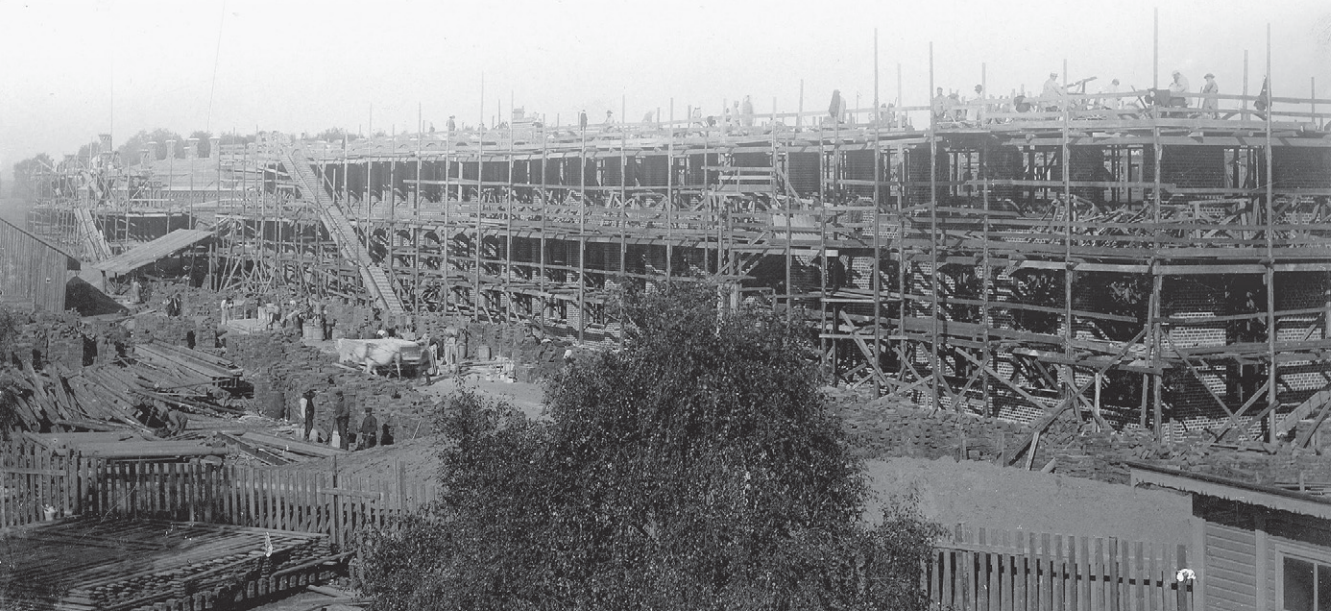
The Third International Conference on the Conservation of Industrial Monuments¹³ korvasi siihen asti käytössä olleen termin *Industrial Archaeology* termillä *Industrial Heritage*. Samassa konferenssissa perustettiin myös The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage.¹⁴ Suomessa keskusteltiin tämän jälkeen vielä vuosia siitä, pitäisikö puhua teollisuusperinnöstä, teollisuusperinteestä vai teollisesta kulttuuriperinnöstä.

Vuoden 1999 lokakuussa kokoontui Helsingissä Pohjoismaiden ja Baltian maiden teollisen kulttuuriperinnön teemaa pohtiva monitieteinen kansainvälinen seminaari, joka etsi strategioihin, tutkimukseen ja koulutukseen liittyvän yhteistyön mahdollisuuksia.¹⁵ Käsitteet olivat tässä seminaarissa jo vakiintuneet. Mikko Härö viittasi teollisuusperinnöllä kohteisiin, jotka olivat *physical cultural heritage of industry*. Teollinen kulttuuriperintö puolestaan tarkoitti sekä aineetonta että aineellista jäämistöä.¹⁶ Teollisuusperinne vakiintui 2000-luvulla tarkoittamaan lähinnä teollisuustyöväen muistitietoa.

PUUVILLATEHTAAN TIE TEOLLISESTA KANSALLISMAISEMASTA RAKENNEMUUTOKSEN LABORATORIOKSI 1899–1987

Kokemäenjoen etelärannalla sijaitsevasta Porin kaupungin hallinnollisesta keskustasta saattoi vuonna 1899 seurata maiseman muutosta. Paikallisten liikemiesten vuotta aiemmin perustama Björneborgs Bomullsmanufaktur Aktiebolag – Porin Puuvillateollisuus Osakeyhtiö rakennutti joen vastarannalle tehdasta. Aluksi ilmestyi rakennustelineitä. Niiden alta paljastui ensin tehtaan konttori. Sen viereen kohosi suuri tiilirakennus, jonka julkisivua koristivat valkeapuitteiset ikkunat. Kaksikerroksisen kehräämön taakse kätkeytyivät tehdas lankavarasto, esikutomo, ja matala, sakarakattoinen kutomo.¹⁷ Porin puuvillatehtaan ensimmäisen rakennusvaiheen harjannostajaisia vietettiin joulukuussa 1899. *Satakunta*-lehti ylisti harjannostajaitten jälkeen näitä miljoonien markkojen arvoisia, uljaita teollisuusrakennuksia.¹⁸ Kivi-Porista avautui moderni kansallismaisema, ja kaupunki omaksui tehdasnäkyvän osaksi teollista nykyisyyttään.

Puuvillatehtaan kehräämö kohosi syksyllä 1899 Kokemäenjoen pohjoisrantaan Kuva: Satakunnan Museo.

Tiina Päivärinne on osoittanut, että tehtaajat ja teknologia olivat olennainen osa kansakunnan rakentamiseen 1800-luvun lopulla käytettyä kuvastoa. Tehtaajat kuuluivat kansallismaisemaan ja teknologia kansalliseen kulttuuriin. Tehdas ja teollisen toiminnan ympärille rakennettu maisema esitettiin uuden aikakauden elementteinä.¹⁹ Moderni kansallismaisema erottautui agraarimaisemasta.

Puuvillatehtaan salit täyttyivät uusista koneista. Höyrykone käynnistettiin heinäkuussa, kehuukoneet elokuussa ja kutomakoneet marraskuussa vuonna 1900. Suurteollisuus painoi 1900-luvun alussa pitkäkestoiset jäljet Porin kaupungin ja kaupunkilaisten identiteettiin. Puuvillatehdas ei ollut kaupungin suurin tuotantolaitos eikä työllistäjä, mutta arkkitehti August Krookin piirtämän kehräämön näyttävä julkisivu päätyi heti 1900-luvun alussa kansallismaisemaksi ja koristamaan Porin kaupunkia esitteleviä postikortteja. Tehdas edusti menneestä erottuvaa nykyisyyttä ja tulevan odotusta. Se ei ammentanut merkitystään historiasta.

Yritys hoippui alkutaipaleensa konkursin partaalla. Tehdas oli perustettu tuottamaan tekstiilejä kotimaan markkinoille, joilla toimi viisi muutakin puuvillatehdasta. Porissa tuotettiin aluksi vain värjäämättömiä lankoja ja kankaita. Yritys alkoi tuottaa voittoa vasta vuonna 1907, kun tehtaan värjäämö, valkaisulaitos, viimeistelyosasto ja nukkaamo mahdollistivat tuotevalikoiman laajentamisen. Yrityksen alkutaipaleen investoinnit jatkuivat 1910-luvulle asti. Kehräämörakennus toteutettiin alkuperäisen suunnitelman mukaisessa laajuudessa vasta vuonna 1912.²⁰

Suomalaiset puuvillatehtaajat tekivät mitavia tuotannollisia investointeja 1920-luvun aikana. Vuosisadan alussa perustetut Porin ja Tampereen Lapinniemen puuvillatehtaajat kehittivät tuotantokapasiteettiaan muita innokkaammin. Porin puuvillatehtaan höyrykoneita pyöritettiin 1910-luvun lopulle asti

yhtiön osakkaiden omistamien sahojen jätepuulla, mutta 1920-luvulla ilmainen energialähde tyrehtyi. 1920-luvun alussa tehdas siirtyi polttamaan kivihiiltä. Yhtiö tilasi tammi- ja kiveä vuonna 1920 Sähkö Osakeyhtiö AEG:ltä 2200 KWA höyryturbogeneraattorin ja sitä pyörittävän aggregaatin. Höyrykattilat uusittiin ja ajanmukainen voimalaitos valmistui vuonna 1923. Tehdas toimi vuoteen 1939 asti oman höyrykoneensa tuottamalla sähköllä. Sähkön tuottamiseen kului 6000 tonnia kivihiiltä vuodessa. Uuden puuvillavaraston rakentaminen aloitettiin vuonna 1922, ja kehräämö sai lisärakennuksen vuonna 1924.²¹ Kehräämön laajennus mahdollisti kutomon tuotannon kasvattamisen.

Kutomakoneen piti olla paitsi nopea, myös helppohoitoinen ja käyttövarma. Kutominen keskeytyi yleensä loimilangan katkeamiseen. Amerikkalaisten 1890-luvulla kehittämässä Northorp-koneissa oli katkenneen langan vuoksi keskeytyneen kudonnan jatkamista helpotettu automaattisella puolanvaihdolla. Ensimmäiset 204 Northorp-konetta saapuivat Porin puuvillatehtaalle vuonna 1926. Ne sijoitettiin laajennettuun kutomoon. Uusia koneita ei voinut entiseen tapaan jättää kouluttamattomien alaikäisten työntekijöiden vastuulle. Niitä käyttämään tarvittiin ammattitaitoista työvoimaa.²² Tehtaalla 1920-luvulta 1970-luvulle asti työskennelleen laitosmies Olavi Elon mukaan uudet koneet muuttivat koko kutomotyön toisenlaiseksi: Niiden tulo ”jakoi aikakauden kahtia”. Kutomon työntekijät alkoivat erikoistua. Kutojat keskittyivät kutomiseen, ja heitä avustivat patterintäyttäjät ja puolankantajat. Automatisoinnin myötä kutomotyön tuottavuus parani. Yksi kutojatar saattoi 1920-luvun lopulla hoitaa yli kymmentä konetta.²³

Valkaisuosaston prosessit uusittiin vuonna 1924 ja vanhat pannut korvattiin uudennlaisilla valkaisulaitteilla. Painokankaiden menekki oli ensimmäisen maailmansodan jälkeen kasvanut, ja Porin puuvillateh-

das vastasi kysyntään. Uusi painamo aloitti toimintansa värjäämöriviin rakennetuissa tiloissa vuonna 1926. Tehtaalle hankittiin kolmivärinen ja kuusivärinen saksalainen telapainokone. Kolmas, neljää väriä painava kone otettiin käyttöön vuonna 1929. Uusien koneiden myötä tehtaan työyhteisöön tuli uudenlaista väkeä. Painamon palvelukseen saapui ulkomaalaisia ammattilaisia ja kaksi suomalaista insinööriä. Saksalaiskoneiden käyttäjät tulivat Saksasta ja painon teknillisen johtajan apulaisena toimi tshekkiläinen asiantuntija, joka opasti suomalaisia painokoneen käytössä. Myös värjäämöön palkattiin tshekkiläisiä ammattimiehiä. Painajat ja värjärit toivat mukanaan kotimaassa oppimansa painokangasmallit.²⁴ Taideteollisesta suunnittelusta ei 1920-luvulla vielä puhuttu. Tekninen henkilökunta kopioi tuntemiaan malleja ja sovitti ne tehtaalla käytettyihin laitteisiin.

1920-luvun muodikas uutuuskangas, keinosilkki, asettui sekin vuonna 1926 osaksi Porin puuvillatehtaan tuotevalikoimaa. Tuotantoprosessi ulotettiin paalien purkamisesta kankaiden painamiseen. Tehtaan automatisoinnin ensimmäinen vaiheen päätti puuvillavaraston laajentaminen vuonna 1928.

Yrityksen ohjat ja omistus olivat 1930-luvulla tiukasti paikallisten teollisuus-

sukujen käsissä. Porin puuvillatehdasta onkin luonnehdittu porilaisen nurkkapatriotismin kukkaseksi.²⁵ Yrityksen hallitusta luotsasivat 1920-luvulta 1930-luvulle samat porilaisen teollisuuden keskeiset hahmot, jotka olivat aikanaan osallistuneet yrityksen alkupääoman kokoamiseen. Hallituksessa istuivat sekä A. Ahlström osakeyhtiön että Rosenlew-suvun edustajat, ja päätöksiä tekemässä olivat edelleenkin sekä tehdashankkeen alullepanija kauppias Gustaf Ramberg että Fritz Arthur Jusélius. Ensimmäisiä merkkejä toisenlaisen omistusrakenteen mahdollisuuksista oli alkanut ilmaantua 1920-luvun lopulla, kun Porin Puuvillatehdas neuvotteli fuusiosta Forssan tehtaan kanssa, mutta neuvottelut eivät jhtaneet yrityskauppoihin.²⁶

Suomalaiset puuvillatehtaat olivat 1900-luvun alkuvuosista lähtien sopineet keskenään tukkumyyntihinnoista ja tukkuostajille annettavista alennuksista. Yhteistyö oli vapaamuotoista, perustui herasmiehsopimuksiin, eikä sopimuksia aina

Teollisuuskaupunki Poria vuonna 1927 esittelevässä postikortissa näkyvät vuosina 1912 ja 1913 toteutetut laajennukset. Teräsrakenteinen Porin Silta korvasi vuonna 1926 puisen, vuonna 1852 valmistuneen Charlotta-sillan. Kuva: Satakunnan Museo.

noudatettu. 1920-luvulla puuvillatehtaat alkoivat tiivistää rivejään, kun tuontiraaka-aineen varassa olevat teollisuudenalat alkoivat lobata tuotteidensa kilpailukykyä vahvistavan protektionistisen tulli- ja tuontitariffipolitiikan puolesta.²⁷

1920-luvun lopussa ja 1930-luvun alussa kuusi suomalaista puuvillayritystä Tampereen Puuvillateollisuus Osakeyhtiö, Finlayson & Co Osakeyhtiö, Osakeyhtiö Forssa Aktiebolag, Aktiebolaget John Barker Osakeyhtiö, Ab Björneborgs Bomull – Porin Puuvilla Oy ja Vaasan Puuvilla Oy – Wasa Bomull Ab, valmistelivat yhdistymistä maanlaajuiseksi Suomen Puuvillaksi. Tehtaiden arvoa määrittelemään kutsuttiin arviolautakunta, jonka puheenjohtajana toimi Suomen Pankin pääjohtaja Risto Ryti. Arviointi valmistui vuonna 1930. Arviointiryhmän laskemien mukaan maan kannattavin puuvillateollisuusyritys oli Tampereen Puuvillateollisuus Oy. Seuraavana tuli Forssan ja kolmantena Porin tehdas. Tämän jälkeen seurasivat Finlayson, Vaasa ja Barker.²⁸

Suuryrityshanke kaatui vuonna 1930 Porin puuvillatehtaan vastustukseen. Sen kaatoi osakeyhtiön hallituksen puheenjohtaja, vuorineuvos Walter Ahlström, joka yhteisyrityksen perustamisen sijasta kannatti puuvillatehtaitten yhteisen myyntiorganisaation perustamista.²⁹

”...KAMPÅTGÄRDAR MOT OSS INSTÄLLAST RESP.”³⁰

Maanlaajuisen yhteisyrityshankkeen kariuttua puuvillayritykset siirtyivät neuvottelemaan yhteisen myyntikonttorin perustamisesta. Suomen Puuvilla -neuvotteluissa Porin Puuvillatehdasta edustanut tehtaanjohtaja J.H. Ek³¹ noudatti puuvillatehtaiden yhteistä myyntiorganisaatiota ja tuotantokiintiöitä koskevissa neuvotteluissa Walter Ahlströmiltä saamia ohjeita. Hän esitti vuonna 1932 Porin Puuvillatehtaan ja mui-

den Puuvillarengaan jäsenten yhteistyön jatkumisen ehdoksi, että tehtaiden tuotteet kerättäisiin yhteiseen keskusvarastoon, josta ne myytäisiin tukkuostajille yhteisellä alkuperämerkinnällä.³² ”Såsom jag redan vid senaste möte framhöll kommer vårt att vara med om gemensam försäljning endast på basen av ett centrallager inrättande.”³³ Yhteistä tuotemerkkiä ei vuonna 1932 otettu käyttöön eikä keskusvarastoa perustettu.

Puuvillatehtaiden keskinäisen yhteistyön ehdoista, erityisesti tehdaskohtaisten tuotantokiintiöiden laskuperusteista neuvoteltiin Helsingissä 18.5.1932. Kokous oli riitaisa. Ek vaati Porissa tuotettujen villamusliinikankaiden jättämistä kiintiöosuuksien jakoperusteiden ulkopuolelle ja vientituotteiden ottamista huomioon kiintiöiden jakoperusteissa.³⁴ Enemmistö saneli kuitenkin Porille yhteistyön ehdot: kiintiöt jaettiin vuosien 1925–1931 myyntilukujen perusteella. Ek poistui kokouksesta ovet paukkuen.³⁵ Tuotantokapasiteettiaan vuonna 1931 tuntuvasti kasvattaneelle Porin tehtaalle päätös oli tappio.

Puuvillarengas lakkasi käytännössä toimimasta heinäkuussa 1932. Porin Puuvillatehdas jättäytyi suomalaisen puuvillateollisuuden yhteistyöhankkeiden ulkopuolelle. Viisi muuta puuvillatehdasta keskittyivät kehittämään Helsinkiin perustettua Puuvillatehtaitten Myyntikonttoria.³⁶

Suomalaisten teollisuusyritysten päättäjät hoitivat 1930-luvulla keskinäisiä suhteitaan näennäisen yksityisesti. 1800-luvulta periytyvä herrasmiehsopimusten kulttuuri, jonka kulmakiviä olivat luotto, luottamus ja maine ja jossa henkilökohtainen suhdeverkosto takasi näiden kulmakivien pysyvyyden, oli heikkenemässä, mutta sen jäljet näkyivät vielä niissä tavoissa, joilla yritysten asioita hoidettiin.³⁷ Vuonna 1932 Porin Puuvilla Oy:n hallituksen puheenjohtajaksi valittiin Ahlströmin omaisuusmassan ja A. Ahlström Osakeyhtiön äänivaltaa käyttävä Harry Gullichsen. Porissa valmistauduttiin

hintasotaan ja hallituksen puheenjohtajan retoriikka oli sen mukaista: Gullichsen lähestyi Porin Puuvillatehtaan nimissä päiväämättömällä yksityiskirjeellä esimerkiksi Lapinniemen Puuvillatehtaan hallituksen puheenjohtajaa näennäisen ystävällisessä hengessä, mutta taisteluvalmiutta uhkuen: ”Härvid förutsätta vi dock att alla kampåtgärder mot oss inställast resp. utebli och att relationerna mellan kontoret och Björneborgs Bomull intermistiskt ordnas.”³⁸

Pikkukaupungin yritys jäi yksin kilpailemaan kaikkien muiden suomalaisten puuvillatehtaiden muodostamaa organisaatiota vastaan. Porissa ei jääty odottelemaan ”taistelutoimien” alkamista. Yritys alensi rajusti tukkuhintojaan vuoden 1932 lopulla, ja Puuvillatehtaiden Myyntikonttori joutui mukautumaan kilpailijansa sanelemaan hintatasoon. Asiakkaat hyötyivät kilpailusta eniten, mutta polkumyyni lisäsi myös puuvillatuotteiden kotimaista kysyntää. Vähittäismyynitiporras myi kankaita ja niistä jalostettuja tuotteita kuluttajille aiempaa halvemmalla, ja kuluttajat ostivat aiempaa enemmän.³⁹

Kiintiösopimusten ulkopuolelle jättäytynyt Porin puuvillatehdas lisäsi tuotantonsa. Viiden muun tehtaan yhteenliittymä ei kyennyt mukautumaan kasvaneeseen kysyntään yhtä joustavasti. Yhteenliittymä lähetti tukkuasiakkailleen tiukkasävyisiä kirjeitä, joissa niitä kehoitettiin lopettamaan yhteistyö Porin Puuvillatehtaan kanssa.⁴⁰ Pori vastasi paljastamalla omille asiakkailleen PMK:ta koskevia tietoja. PMK:n edustajat neuvottelivat tammikuussa 1933 Ab Björneborgs Bomull – Porin Puuvilla Oy:n johtokunnan jäsenten kanssa yhtymään liittymistä koskevista ehdoista. PMK:n johtokunta valmistautui ”käsittämään Porin Puuvilla Oy:n mahdollisesti tekemää tarjousta tai ellei tarjousta tehdä, lopullisesti päättämään taistelukeinojen soveltamisesta.”⁴¹ Kilpailu koveni. Puuvillatehtaiden Myyntikonttorin osakkaiden keskinäinen yhteistyö takelteli.

Myyntikonttorin toimitukset alkoivat vuoden 1933 keväällä viivästyä, ja yhteenliittymä alkoi menettää markkinaosuuttaan Porin puuvillatehtaan tuotteille.⁴²

Kartellin ulkopuolelle jättäytyminen osoittautui Porin näkökulmasta onnistuneeksi ratkaisuksi. Hintakilpailun vuonna 1932 alkaessa oli Porin tehtaalla hallussaan 17,6 prosentin osuus kotimaisten puuvillatuotteiden markkinoista. Vuonna 1935 Porin markkinaosuus oli kasvanut 25,2 prosenttiin. Tehtaan bruttomyynti oli lähes kolminkertaistunut. Katetta ei juuri kertynyt, sillä hinnat oli tingitty äärimmäisen alas. PMK:n jäsenet vastasivat kilpailuun myymällä omia tuotteitaan alihintaan.⁴³ Puuvillayritysten lukumäärä alkoi vähentyä ja alan omistus keskittyä. Forssan puuvillatehdas päätyi Finlaysonin omistukseen vuonna 1934. Uusi yritys tuotti yli puolet Suomessa tuotetuista puuvillalangoista ja kankaista. Se otti nimekseen Oy Finlayson-Forssa Ab. Lapinniemen Puuvillatehdas sulautui samana vuonna osaksi Tampereen Rauta ja Pella-va Osakeyhtiötä.⁴⁴

Vuosina 1933–1935 Porin puuvillatehdas sijoitti koneisiin ja tilojensa laajentamiseen noin 53 miljoonaa markkaa ja onnistui lisäämään tuotantokapasiteettiaan yli puolella. Kehräämö sai vuonna 1933 kolmannen kerroksen joka täytettiin uusilla koneilla. Tehdas alkoi vuoden 1933 alussa käydä kahdessa ja vuonna 1934 kolmessa vuorossa. Koneita käytettiin tauotta. Vuonna 1934 aloitetut mittavat rakennuksen ja tuotantokapasiteetin laajennustyöt alkoivat valmistua 1935 ja uusien osastojen toiminta käynnistettiin vuoden 1935 lopussa. Kehräämörakennusta pidennettiin ja kutomoon hankittiin vielä 546 uutta *Northtorp*-kutomakonetta. Porin puuvillatehtaan tuotantoprosessi oli uudistusten jälkeen automaatioasteeltaan maan korkein. Kutomo tuotti enemmän kangasta kuin koskaan aikaisemmin. Vuonna 1935 valmistui tehtaan uusi pääkonttori, jonka yhteyteen rakennettiin

myös tehtaan johtajan asunto.⁴⁵

Porin Puuvilla Oy:n asema oli Puuvillatehtaiden Myyntikonttorin sopimusneuvotteluissa vuonna 1935 parempi kuin vuonna 1932. Yritys liittyi PMK:n osakkaaksi etujensa mukaisella sopimuksella. Sopimusneuvotteluja vauhdittivat Porin elokuussa 1935 asiakkailleen myöntämät lisälennukset, jotka herättivät närkästystä PMK:n johtokunnassa, sillä ne heikensivät PMK:n osakkaiden seuraavan vuoden tilauskantaa. Uusi sopimus allekirjoitettiin 13.9.1935. Sopimus astui voimaan vuoden 1936 alusta, ja siinä vahvistettiin Porin tuotantokiintiötä määrittäväksi osaluvuksi 25,7. Yhdistyneen Finlayson-Forssan osaluku oli 44.⁴⁶

Uusi yhteistyösopimus erosi puuvillateollisuuden yhteistyötä aiemmin ohjanneista yhteisesti hyväksytyistä säännöistä. Vuoden 1932 sopimuksessa ei määrätty rangaistuksia sopimusrikkomuksista. Jäsenillä oli ainoastaan velvollisuus viipymättä ilmoittaa sopimuksen vastaisesta toiminnasta muille Puuvillarenkaan jäsenille. Vuonna 1935 solmittuun sopimukseen sisältyi sakkopykälä, jonka tarkoitus oli karsia toiminnasta Puuvillarenkaan aikana käytännöksi muodostuneet kiintiöiden ylitykset ja sekundatuotteilla keinottelu. Vuonna 1936 voimaan tulleessa sopimuksessa asetettiin sopimussakon vähimmäismääräksi 50 000 markkaa.⁴⁷ Suomalaisen puuvillateollisuuden herrasmies-sopimukseen ja keskinäiseen luottamukseen perustuvan kartellin aika oli ohi.

Puuvillateollisuuden tuotteiden tukuhinnat palasivat normaalille tasolle, kun sopimus tuli voimaan. Vastuu tuotteiden myynnistä ja markkinoinnista siirtyi tehtailta yhteiselle myyntikonttorille. Tuotteet myytiin yhteisellä Puuvillatehtaiden Myyntikonttorin tavaramerkillä konttorin johtokunnan päättämään hintaan. Yhteinen keskusvarasto valmistui Tampereelle vuonna 1937.⁴⁸ Porin Puuvillatehdas oli kartellisopimuksen ulkopuolelle jättäytymällä saanut läpi kaikki keskeiset vaatimuksensa.

Puuvillatehtaiden Myyntikonttori toimi 1970-luvulle asti. Puuvillatehtaiden omistus jatkoi keskittymistään, ja 1970-luvun viimeisten fuusioiden jälkeen PMK:n alkuperaisista osakkaista oli jäljellä enää Finlayson. Konttorin toinen osakas oli Lapinniemen Puuvillatehtaan omistukseensa hankkinut Tampella. Osakkaat päättivät marraskuussa 1974 lakkauttaa kartelliorganisaation toiminnan. PMK tarjosi 1.1.1975 alkaen osakkailleen enää ATK- ja laskutuspalveluita. Myynti ja markkinointitehtävät siirrettiin osakkaiden omiin yksiköihin.⁴⁹ 2000-luvulla kartellikin kelpaa kulttuuriperinnöksi. Suomalaisen tekstiiliteollisuuden kartellisoitumisen historia kirjoitettiin 1900-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa, ja PMK sai paikan Tekstiiliteollisuusmuseossa osana vuonna 2006 avattua *Tekstiilejä Tampereelta* -verkkonäyttelyä.⁵⁰

LAAJENTUNEEN YRITYKSEN JA AUTOMATISOIDUN TEHTAAN IMAGO VUODELTA 1937

Porin Puuvilla O.Y. A.B. Björneborgs Bomull teetti vuonna 1937 toimintaansa ja tilojaan esittelevän valokuva-albumin. Rahoittajille ja tavarantoimittajille suunnattuun albumiin oli kuvattu uudistettu tuotantolaitos.⁵¹ Albumi esitteli tehdasta kuvin ja niukoin englanninkielisin kuvatekstein. Sitä käytettiin oheismateriaalina tilanteissa, joissa tehtaan edustaja esitteli yritystä sidosryhmille.

Albumi oli rakennettu tehdaskäynnin muotoon. Se johdatteli vierailijan ensin ihaillemaan teollista kansallismaisemaa Kokemäenjoen kaupungin puoleiselta rannalta, saatteli hänet sen jälkeen vastavalmistuneen pääkonttorin eteishallin läpi johtajien kokoushuoneeseen, jossa viivähdettiin parin kuvan ajan. Tämän jälkeen albumi tutustutti vieraan vaihe vaiheelta puuvillatehtaan hiljattain modernisoituihin prosesseihin. Vir-

tuallinen kiertokäynti alkoi tehtaan höyrykoneelta ja kattilahuoneesta. Se eteni paalien purkamisesta ja puuvillan sekoittamisesta laappien valmistukseen ja esikehräyksen eri vaiheisiin, kehräykseen ja puolaukseen, loimien luomiseen ja niisimiseen, kutomakoneen ääreen, kankaiden tarkastukseen, värjäämiseen, viimeistelyyn ja pakkaamiseen, aina tuotannossa syntyneiden jätetalojen repimiseen ja uusiokäyttöön asti.

Albumi oli tuotettu vakuuttamaan vuonna 1937 tehtaalle tuleva vieras modernin laitoksen tuottamien kankaiden laadusta, tuotantoprosessin ajanmukaisuudesta ja laitoksen tehokkuudesta. 2000-luvun lukijalle se avaa näkymän teolliseen maailmaan, jota ei enää ole. Albumi oli päätyynyt Elinkeinoelämän keskusarkistoon, sillä joku oli tunnistanut sen kulttuuriperinnöksi. Yritysmarkkinoinnin tukimateriaali muuttui historialliseksi todistusaineistoksi.

1940-LUVUN SUURYRITYKSEN HISTORIAALLINEN ITSEYMMÄRRYS

Puuvillateollisuusyritykset alkoivat 1930-luvulla tilata historioikkejä ammattihistorioitsijoilta.⁵² Yrityshistoriallinen itseymmärrys rakennettiin 1930–1950-luvuilla menestystarinoiksi. Juonta kuljettivat innovaa-

Tehtaan esittelyn avasi vuonna 1937 näkymä laajennettuun kehräämööseen ja vuonna 1935 valmistuneeseen, arkkitehti Runar Finnilän suunnittelemaan konttoriin. Kuva: Elinkeinoelämän keskusarkisto.

tiot, investoinnit ja yritysjohto. Tehtaan historia esitettiin tuotantokapasiteetin ja työntekijämäärän kasvuna. Maisteri Göran Stjerschantzin kirjoittama, vuonna 1949 ilmestynyt Porin Puuvillatehtaan 50-vuotishistoriikki rakensi yritykselle temporaalisen itseymmärryksen jonka juoni alkoi yrityksen perustamisesta ja kohosi kertomukseksi pienen yrityksen taistelusta suurta kartellia vastaan. Kertomuksen käännteeksi asetui pienen tehtaan voitto vuosien 1932–1936 hintasodassa. Kertomus päättyi luottavasiin kuviin modernista yrityksestä, joka suuntasi kohti 1940-luvun lopun Suomessa tekstiiliteollisuudelle avautunutta valoisaa tulevaisuutta.

Ero historiikin ja historian tutkimuksen välillä jää toisinaan veteen piirrettyksi viivaksi. Ero perustuu siihen, miten kirjoittaja on hankkinut ja tarkistanut esittämänsä tiedot, ja siihen esitys pyrkii tekemään ymmärrettäväksi. Historiikki on ensisijaisesti kertomus kuvauskohteen sisäisestä kehityksestä ja muutoksista. Sen kirjoittaja pyrkii tutkimuskohteensa vaiheita kuvaamalla vahvistamaan tutkimuskohteensa, toisinaan myös sen seuraajan tai omistajien, itseymmärrystä. Historiantutkija taas pyrkii tutkimuskohteensa kautta lisäämään tutkimuskohdettaan laajempaa prosessia tai ilmiötä koskevaa ymmärrystä. Historiatutkija käsittelee kohdettaan tapauksena ja esimerkkinä, historiikin kirjoittaja laatii kohteestaan näköiskuotokuvan.

Historiikin lukija tietää, mitä tarkoitusta varten esitys on laadittu. Yrityshistoriallista ja teollisuushistoriallista tietoa käytetään yritysten toiminnan strategiseen suunnitteluun tavalla, jota on kuvattu käsitteellä *history ma-*

*nagement*⁵³. Stjernschantzin teoksessa ei ole lähdeviitteitä, eikä sen tarvinnut läpäistä tiedeyhteisön kontrollia. Teos tuotettiin tilaajan valvonnassa. Tilaaja tarvitsi 1940-luvun lopulla menneisyyttä koskevaa tietoa Porin Puuvillatehtaan tulevaisuuden strategisen suunnittelun tueksi. Puuvillayrityksen toiminnan kontekstina on historiikissa puuvillateollisuuden markkinakehitys ja kilpailutilanne. Teos sisältää paljon luotettavaa yksityiskohtatietoa Porin Puuvillatehtaan konekannasta, yrityksen kasvusta, 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkilöstöpolitiikasta ja työntekijöiden määrästä, ja se oli 1950- ja 1960-luvuilla hyödyllinen niille, joiden tehtäviin kuului tehdä yrityksen kannalta strategisesti kauaskantoisia päätöksiä tai jotka halusivat tietoja yrityksen tavasta toimia.

Millaisia lähteitä Stjernschanz mahtoi tutkimuksessaan käyttää? Hän oli tutustunut yrityksen hallituksen pöytäkirjoihin ja erilaisiin tilastoihin. Löysin Elinkeinoelämän Keskusarkistosta Porin Puuvillatehtaan papereiden joukosta kansion, jonka päällä luki: ”Av magister Göran Stjernschanz sammanbragt material för historiken: Ab Björneborgs Bomull 1898–1948”. Kansiossa oli päällimmäisenä sekalainen kokoelma tilastoaineistoa, joka sisälsi lukuja sekä tekstiiliteollisuudesta yleensä että Porin Puuvillasta erityisesti. Tilastojen alla oli ensimmäisen maailmansodan aikaista raaka-ainepulaa koskevia lähteitä: sähköitä, kirjoja ja muistioita sekä käsin kirjoitetut muistiinpanot vuosien 1917 ja 1916 sanomalehdistä. Näiden alla oli Puuvillarenkaan toimintaa koskevaa aineistoa ja erilaisia tilastolomakkeita.⁵⁴ Papereista saattoi päätellä, että Stjernschanz oli tarkistanut esittämänsä väitteet alkuperäislähteistä.

Yrityshistoriat olivat 1940-luvun lopulla tilaustöitä, joissa ei sopinut julkaista tilaajan käsityksestä poikkeavia tulkintoja. Stjernschanzin teoskaan ei täyttänyt vapaan historian tutkimuksen tunnusmerkkejä. Tilaajan

edustaja asetti esittämisen vapaudelle rajat. Maisterin laatimaa käsikirjoitusta kommentoivat yhtiön hallituksen jäsenet Rafael von Frenckell ja Åke Gartz. Frenckell keskittyi täsmentämään asiasisältöä, mutta Gartz pyrki ohjaamaan koko teoksen muotoilua ja ehdotti viiden sivun mittaisen osuuden poistamista.⁵⁵ Hän oli vakuuttunut ehdottamiensa muutosten tarpeellisuudesta: ”Jag anser att detta också bör göras, ty om man låter redogörelsen inflyta i så utförligt skick som nu i manuskriptet, så ger man åt illvilliga element direkt material som kan utnyttjas i skandaliseringssyfte.”⁵⁶

Porin Puuvilla Osakeyhtiön historiikista poistettiin yrityksessä vuosina 1918–1919 sovellettua tulospalkkiojärjestelmää käsitellyt osuus, jota kirjoittaessaan Stjernschanz oli käyttänyt lähteenään *Suomen Sosiaalidemokraattia*⁵⁷. Lehti leimasi tulospalkkiojärjestelmän veronkierroksi. Sekä *Suomen Sosiaalidemokraatti* että sitä siteerannut *Satakunnan Kansa* nimittävät tulospalkkioita ”lahjalainoiksi”. Järjestelmää käsiteltiin eri oikeusasteissa, ja Korkein oikeus tuomitsi vuonna 1927 lainajärjestelyihin myötävaikuttaneet yhtiön hallituksen jäsenet Jusélius, Ramberg, Sundell, Lindqvist ja Petrell 25 päiväsakkoon sekä korvaamaan yhteisvastuullisesti valtiolle 150 000 markka maksamattomia veroja.⁵⁸ Tällaista tietoa ei 1940-luvun lopun tilaushistoriassa saanut julkaista. Se ei palvellut historiikin toimeksiantajan *history managementia*.

Göran Stjernschanzin kirjoittama *Porin Puuvilla Osakeyhtiö 1898–1948* oli tyypillinen oman aikansa yrityshistoriikki. Se käsiteli ympäröivän yhteiskunnan ilmiöitä vain siinä määrin, kuin ne olivat tarpeen selittämään yrityksen kehitystä. Esitys pohjautui pääosin yhtiön oman arkiston aineistoon ja toisen käden lähteisiin. Yrityksen edustajat olivat tarkastaneet käsikirjoituksen ja vaikuttaneet sen sisältöön. Tekijä luonnehtii esitystään ”kertomukseksi”. Loppupäätelmissään hän kiitteli yritysjohton strategisia kykyjä sekä

korosti yrityksen kasvaneen tavoitteiden mukaisesti ja sopeutuneen muuttuviin kilpailuoloihin.⁵⁹ Välittömästi sotien jälkeen muodostettu suuryrityksen historiallinen itseymmärrys perustui kertomukseen, joka johti vaikeuksien kautta voittoon. Se oli suunnattu sekä yrityksen sidosryhmille että niille, jotka olivat osallistuneet teoksessa kuvattuihin tapahtumiin tai jatkoivat osallisten työtä.

DESIGN-TEHTAAN HISTORIATTOMAN JULKISUUDEN LUMO

Design-kankaat keksittiin 1950-luvulla. Nimitys erotti muotoilijoiden suunnitellut kankaat tavallisista kankaista.⁶⁰ Porin puuvillatehtaan taideteollisen painokangassuunnittelun aloittamisen taustalla vaikutti suomalaisen teollisen muotoilun mesenaatti Maire Gullichsen.⁶¹ Gullichsenin sana painoi Porin tehtaalla. Hän oli yhtiön osakeenemmistöä hallitsevan Ahlströmin suvun jäsen, ja hänen puolisonsa Harry Gullichsen oli yhtiön hallituksen puheenjohtaja.

Porin puuvillatehtaan ateljeen suunnittelu alkoi vuonna 1954. Tehtaan uuteen värjäämörakennukseen syntyi syksyllä 1955 pieni taiteilijayhteisö. Puuvillan Ateljeessa työskenteli aluksi viisi suunnittelijaa: Anna Borg, Anna Fröberg, Irma Hagner, Raili Hannila ja Brita Åberg. Ateljeen taiteellisena neuvonantajana toimi vuosina 1956–1966 Timo Sarpaneva. Hän houkutteli vuonna 1956 Taideteollisesta oppilaitoksesta porilaisten suunnittelijoiden joukkoon Anita Hultin, Kaarina Jakovan, Marjatta Kiiskan ja Juhani Konttisen. Ateljeen suunnittelijoihin liittyi samana vuonna myös Pirkko Pikkarainen. Porin Puuvilla Oy rakensi julkista kuvaansa 1950-luvulla modernin taiteen ja taideteollisen muotoilun avulla. Yritys juhlisti perustamisensa 60-vuotisjuhlaa lahjoittamalla Porin kaupungille vuonna 1958 ”puuvillateollisuutta symboloivan sukkula-

suihkukaivon”.⁶² Kain Tapperin veistos sijoitettiin tehtaan julkisivun ja Kokemäenjoen rannan väliseen puistoon.

Porin Puuvilla Oy – Ab Björneborgs Bomull -yrityksen perustamisen 60-vuotisjuhlan kunniaksi julkaistu valokuvateos esitteli yritystä visuaalisen nykyisyyden edustajana. Teosta käytettiin liikelahjana. Sen teksti ja kuvatekstit olivat suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi. Teos muistutti ulkoasultaan Timo Sarpanevan yritykselle 1950-luvulla suunnittelemaa markkinointimateriaalia. Design-kankaat olivat näyttävästi esillä, sillä ne saivat edustaa tehtaan korkeinta osaamista.

Lyhyen esittelytekstin laatinut Benedict Ziliacus perusteli nykyisyyteen keskittyvää esitystapaa sillä, että Stjerschantzin laatima ”täydellinen” historiikki oli ilmestynyt vain kymmenen vuotta aiemmin. Ziliacus avasi yrityksen esittelyn korostamalla painokankaiden taideteollisen suunnittelun historiallista merkitystä: ”Korkea teknillinen ja taiteellinen taso on kruunannut Porin Puuvillan tuotannon kuudennen vuosikymmenen kansainvälisellä arvonnalla. Suomalaisen tekstiiliteollisuuden historiassa tämä on jotain aivan uutta. Vaikka kysymyksessä onkin suuren tekstiilituotannon murto-osa, sen taideteollisuutta hipova huippu, niin tämä kukoistava latva merkitsee kuitenkin samalla, että myös tuotannon perusosa, sen runko, on vahva.”⁶³

Tehtaan esittelyn pääpaino oli laitekan- nan modernisoinnissa. Teksti oli suunnattu lukijalle, jolle ei tarvinnut avata tekstiiliteollisuuden laitteistojen ja prosessien termejä. Ziliacus kertoi, miten kehräämön konekanta oli uudistettu, puuvillan puhdistamisen *mixing stack* -menetelmä vaihdettu *single process* -systeemiin, ja rengaskehruukoneet varustettu *high draft* -venytyslaitteilla. Hän esitteli, miten kutomon esivalmisteluosasto oli saanut uudet luomakoneet ja liisterikoneen, kudepuolaus oli automatisoitu, silkkituotannon vanhat koneet korvattu eri-

Puuvillatehtaan tontti oli 1950-luvun lopussa ääriään myöten täynnä. Alueen eteläisen sivun täyttää vanha kehräämö. Itäreunaa rajasivat esikutomo ja sakarakattoinen kutomorakennus. Vanhan kehräämön keskeltä ulkoni kattilahuone, jonka vieressä kohosi savupiippu. Tehdasalueen keskiosan täytti sekalainen värjäämörivi, jonka vanhin osa oli vuodelta 1901. Riviin oli lisätty uusia rakennuksia aina kun tuotannon jalostusastetta nostettu, ja 1950-luvulla lisätyt uudisrakennukset olivat täyttäneet

rivissä olevat aukot. Lännessä tontin sulki vuonna 1935 valmistuneen konttorin oikealla puolella näkyvä, 1950-luvun alussa valmistunut uusi kehräämö, joka oli rakennettu August Krookin vuonna 1899 kangasvarastoksi piirtämän matalan rakennuksen jatkeeksi. Matalan varastorakennuksen ja kehräämörivin välissä pilkottaa puiden alta vuonna 1923 valmistunut ruokala. Kuva: Satakunnan museon kokoelmat.

koisautomaateilla ja miten värjäämössä oli uudistettu filmipainoa ja lankavärjäämössä oli otettu käyttöön haponkestävät työtasot ja -välineet.⁶⁴ Juhani Konttisen ottamat valokuvat esittelivät yrityksen rakennuskantaa, teknologiaa ja tuotteita. Kuvissa olevat design-kankaat esiteltiin nimeltä, mutta kuvien työntekijät esiintyivät nimettöminä.

Puuvillatehtaan alueelle rakennettiin 1950-luvun alussa uusi kehräämö ja siihen liittyvä korjauspaja. Värjäämöriviin liitettiin useita lisärakennuksia. Viimeisenä tontille kohosi vedenpuhdistamo vuonna 1965.⁶⁵ Tämän jälkeen tehdasalueelle valmistui enää vähäisiä ilmastointiin ja lastauksen liittyviä rakennelmia. Tontti oli täynnä, eikä sen läheisyydestä löytynyt tehtaan laajentamiseen sopivaa maata. Yhtiö aloitti vuoden 1959 toimintansa laajentamisen Ikaalisiin perustettavalle silkkitehdastehtaalalle.⁶⁶

Puuvillatyttöjen arjesta tuli 1960-luvulla salonkikelpoista, kun työväenkulttuuri tuli muotiin. Olavi Puusaari ja Inkeri Hämäläinen kuvasivat *Tämä elämä* -dokumentissa puuvillatehtaan naisten työtä.⁶⁷ Naiset kertoivat kokemuksistaan. Yksi haastatelluista

luonnehti puuvillatehdasta toiseksi kodikseen. Dokumentti näytti, kuinka katkeamaton ihmisjono ylitti työvuoron vaihtuessa Porin sillan kuka kävelen, kuka polkupyörällä. Naisia kuvattiin työmatkalla, työhön valmistautumassa ja työnsä ääressä; konetta käyttämässä, konetta puhdistamassa ja konetta valvomassa. Dokumentin taustalla soi kutomakoneiden jyskytys.

1960-luvun alussa Porin tehtaalla työskenteli 2600 ihmistä, vuonna 1971 enää 1800. Varasto- ja tehdastyöntekijöitä tarvittiin vähemmän kuin ennen.⁶⁸ Puuvillatehdas ei 1970-luvulla enää ollut varma työpaikka. Työntekijöiden levottomuus kanavoitui lakkoihin ja teollisuuden taantuma johti vuoden 1969 syksyllä lomautuksiin. Kehräämön lakko pysäytti työt kutomossa ja värjäämössä. Huono uutinen seurasi toista: ”450 kehrääjän lakko Porin Puuvillassa. Lomautuksia maanantaina.”, ”Puuvillatehdas joutunut lomauttamaan lakon takia jo lähes 300 työntekijää.”⁶⁹ Kehräämön työntekijät pelkäsivät. Epävarmuus työpaikan tulevaisuudesta oli aiheellista. Koko Länsi-Euroopan tekstiiliteollisuus oli kriisissä,

työntekijämääriä supistettiin ja tuotantoa siirrettiin halvan työvoiman maihin.⁷⁰

Pori oli 1970-luvun alussa yksi Suomen teollisuusvaltaisimmista kaupungeista.⁷¹ Se oli suurteollisuuden ja metalli- ja konepajateollisuuden kaupunki. Monialayritys Oy W Rosenlew & Co Ab työllisti miehiä ja Puuvillatehdas naisia. Yli 1000 naista suuntasi vielä 1970-luvun alussa arkisin työmatkansa Kokemäenjoen pohjoisrantaan.⁷² 1970-luvun alun irtisanomiset ja lomautukset eivät parantaneet tehtaan työilmapiiriä, mutta yrityksen kannattavuutta ne kohensivat. Investoinnit, tuotannon kasvu ja uusien tuotteiden kehittäminen jatkuivat Porin Puuvillatehtaalla 1970-luvun alkuvuodet. Vuoden 1971 tilinpäätös näytti yritykselle lähes 12 %:n kasvua.⁷³ Syyskuussa tehdas esitteli julkisuudessa yli viiden miljoonan markan investointeja uusiin koneisiin.⁷⁴

Oy Finlayson- Forssa Ab oli vuonna 1934 hankkinut omistukseensa Forssan tehtaan ja vuonna 1958 Vaasan puuvillatehtaan. 1970-luvulla tuli Porin vuoro. Porin Puuvillatehtaan hallitus kokoontui viimeisen kerran 3.12.1973 ja vahvisti fuusion toteutuneeksi. Finlaysonista tuli Pohjoismaiden suurin tekstiilialan yritys. Sen kymmenessä tehtaassa työskenteli lähes 6500 työntekijää. Finlayson-Forssa muutti nimensä Oy Finlayson Ab:ksi. Yrityksen uusi logo nostettiin Porin Puuvillan julkisivun ylle, ja tehtaasta alettiin 11.12.1973 käyttää nimitystä Oy Finlayson Ab – Porin Puuvilla.⁷⁵

FUUSIOITUVAN YRITYKSEN VAIHTOEHDOTTOMAN TULEVAISUUDEN HISTORIA

Björneborgs Bomull Ab – Porin Puuvilla Oy:n perustamisen 75-vuotisjuhlan kunniaksi julkaisi henkilökuntalehti *Paali ja Pakeka* Tapio Metsän laatiman Porin Puuvilla Oy:n 75-vuotishistoriikin. Esityksen alku myötäili ja kertasi vuosien Stjernerchantzin teoksen pääkohdat vuoteen 1948 asti. Kerronta ete-

ni yrityshistoriikille ominaiseen mutta historiantutkimukselliselle esitykselle vieraaseen tapaan vuosikymmen kerrallaan. Yrityksen tarina jäsenyi sotaisten vertausten varassa kuvaukseksi elonjäämistäistelusta. Esitystä värittivät kuvaukset johtajien kauaskantoisista päätöksistä. Historia noudatti edistyskertomuksen ja onnistumistarinan kaavaa. Se oli rakennettu jatkumoksi, joka johti väistämättä kohti yritysfuusiota. ”Porin Puuvillan viimeaikaisten voimakkaiden ja syvällisten kehitystoimien, joista edellä on kerrottu, jatkoksi yhtyminen Finlaysoniin on täysin johdonmukainen askel. Porin puuvillan vahvojen tuotantoyksiköiden historia ei pääty tehtaan 75-vuotisjuhliin, vaan jatkuu nykyisinä, omaleimaisesti toimivina kokonaisuuksina – osana suomalaista ja satakuntalaista teollisuustoimintaa.”⁷⁶

Metsä taustoitti yrityksen perustamisen kansainvälisillä, alueellisilla ja henkilökohdallisilla tekijöillä: puuvillan kysynnän kasvulla, satakuntalaisella nurkkapatriotismilla ja yrityksen perustajien liikemiesvaistolla.⁷⁷ Ensimmäisellä toimintavuosikymmenellään yrityksen ”oli koettava todellinen tulikas-teensa”, toinen vuosikymmen alkoi toiminnan tasaisella laajenemisella ja aseman vakiinnuttamisella ja päättyi etenemisen pysähdykseen, kolmas vuosikymmen alkoi ”sekavan tilanteen” selvittelyllä ja päättyi haastavaan kilpailutilanteeseen, neljättä vuosikymmentä leimasi ”kova taistelu” ja suuriyritykseksi kasvaminen, viidennen vuosikymmenen teema oli toimialarationalisointi, joka jatkui kuudennella vuosikymmenellä teknisinä uudistuksina, tilojen laajentamisena ja muuttuneeseen markkinatilanteeseen sopeutumisenä. Yrityksen seitsemäs vuosikymmen kuvattiin erikoistumisen ja tuotteiden kansainvälistymisen kaudeksi. Omaa lähimenneisyyttään hallitsevina piirteinä Metsä esitteli tuotevalikoiman supistamista ja tuotekehitykseen keskittymistä, jalostusasteen nostamista ja lopulta fuusioitumista Finlaysonin kanssa.⁷⁸ Historiikissa ei yleen-

sä ennusteta tilaajan olemassaolon päättymistä. Metsäkin päätyi ennustamaan Porin Puuvillatehtaan tuotantoyksiköille valoisaa tulevaisuutta.

Porin Puuvilla Oy:n 75-vuotishistoriikki oli runsaasti kuvitettu. Kuvat ovat olennainen osa menneen representaatiota. Ne olivat ammattikuvaajien ottamia, mutta kuvaajien nimiä teoksessa ei mainita. 77-sivuisessa historiikissa oli 64 kuvaa yrityksen työntekijöistä. Niistä 48 oli muotokuvia. 17 kuvassa oli tehtaan koneita tai laitteita. 11 kuvassa näkyi tehdasrakennuksen eksteriööri ja neljässä kuvassa työntekijöiden asuntorakennuksen eksteriööri. Tehtaan ylintä johtoa esittävistä 9 kuvasta vain 4 oli aseteltuja ja käsiteltyjä muotokuvia, ja ainoastaan neljässä teoksen kuvassa oli pääosassa tehtaan tuote.

Yrityksen kasvu- ja fuusioitumiskertomuksen jatkoksi oli historiikkiin sijoitettu yhtiön henkilöstöpolitiikkaa esittelevä luku, henkilökuvat yrityksen kahdesta eläkkeelle siirtyneestä toimitusjohtajasta ja neljästä pitkäaikaisesta työntekijästä, sekä luettelo ja kuvia palveluvuosien perusteella myönnettujen ansiomitalien saajista.⁷⁹ Historia-tietoisuudessa yhdistyvät tieto menneestä, tieto omasta paikasta ajan jatkumolla sekä kokemus siitä, miten mennyt, nykyinen ja tuleva liittyvät toisiinsa.⁸⁰ Henkilöstölehden numerona julkaistun historiikin tehtävä lie-nee ollut muuttaa työntekijöiden mielialaa valamalla fuusion ja irtisanomisten luoman

epävarman ilmapiirin tilalle tunnetta jatkuvuudesta ja uskoa yrityksen tulevaisuuteen.

Lama koetteli 1970-luvun puolivälissä suomalaista teollisuutta. Porilaiset tekstiiliteollisuuden työpaikat katosivat erityisen nopeasti.⁸¹ Vuonna 1976 alettiin puhua tekstiiliteollisuuden kriisistä. Suomalainen puuvillateollisuus oli investointien vuoksi velkaantunut, ja sen tuotteet kilpailivat kotimaan markkinoilla halpatuonnin kanssa. Pohjoismaisen tekstiteollisuuden tuotanto oli jo alkanut siirtyä alempien tuotantokustannusten perässä ulkomaille.⁸² Vuoden 1977 lokakuussa toimitusjohtaja varoitti Finlaysonin tekstiiliryhmän seurantaryhmää: loppuvuosi toisi mukanaan ”romahduksen piirteitä”.⁸³ Romahduksen uhka ulottui myös porilaisten puuvillatyttöjen arkeen. Helmikuussa 1978 Finlayson kertoi julkisuudessa kohdistavansa saneeraustoimia Poriin.⁸⁴ Vuosien 1977–1978 irtisanomisten jälkeen kaupungissa oli yli 500 työtöntä tekstiilityöntekijää.⁸⁵ Tekstiiliteollisuudesta kadonneet työpaikat eivät enää palanneet.

LOPUN AIKOJEN KERTOMUS MENETTYSTÄ KULTA-AJASTA

Yksi historiakulttuurin käytänteistä on vaikeina aikoina tulkita jokin mennyt ajanjakso kulta-ajaksi, johon nykyisyyttä verrataan. Porin Puuvillatehtaan kulta-ajaksi keksittiin 1970-luvun lopulla ”Ekin aika”. Johan Hen-

Vuonna 1964 Porissa dokumentoitiin puuvillatyttöjen arkea. Kuva: Elinkeinoelämän keskusarkisto.

rik Ek oli toiminut yhtiön toimitusjohtajan vuodesta 1919 vuoteen 1950. Satakunnan Museon vuonna 1969 ja 1972 teettämässä Puuvillatehtaan työntekijöiden haastattelussa ei tällaista henkilökeskeistä kulta-aikatulkintaa vielä näkynyt. Ek kuvattiin niissä asiallisesti ja ammattitaitoisia työntekijöitä, erityisesti laitosmiehiä arvostavaksi johtajaksi, mutta myös särmikkääksi, itsetietoiseksi ja kiivasluontoiseksi persoonaksi.⁸⁶ Myös Tapio Metsä jätti vuonna 1973 ilmestyneessä historiikissa ”kiivasluontoisen johtajan” ainoastaan muutaman, lähinnä PMK:n toimintaan liittyvän maininnan varaan.⁸⁷ ”Ekin ajasta”, joka oli ollut yrityksen kasvun ja laajenemisen aikaa, tuli teollisuuden tapahtumapaikalla työskennelleiden työntekijöiden historian menetetty kulta-aika vasta yritysfuusion jälkeen. ”Ekin aikaa” esiteltiin ensimmäistä kertaa julkisuudessa Puuvillatehtaan kulta-aikana 30.7.1976 *Satakunnan kansassa* julkaistussa *Porin Puuvillan menestyksen perusta J. H. Ekin aikana* -artikkelissa.⁸⁸ Alaotsikossa muistutettiin: ”Insinööri Ek piti huolta työntekijöistä.” Artikkelin julkaisi keskellä Finlaysonin lomautuksista kertovia uutisia.⁸⁹ Tehtaan perustajat, C. G. Sundell ja J. H. Ek esiteltiin miehinä, joille ”puuvillatehdas oli sydämen asia” myös artikkelissa *Porin Puuvillan kauniit tehdasrakennukset nimekkään August Krookin suunnittelemat*. ”Ekin aikana Porin puuvilla kehittyi huomattavasti. 1930-luvun pulavuosina, kun muissa Suomen puuvillatehtaissa tehtiin lyhyitä työviikkoja, otti Ek matkalaukkunsa ja lähti ulkomaille myymään tehtaansa tuotteita. Näin laajennetun viennin ansiosta Porin Pumpulitehtaan työt saivat tehdä täysiä työviikkoja. 1930-luvulla Porin Puuvilla olikin Suomen suurin kutomo. Vielä nykyisinkin Ekin aika muistetaan. Puuvillatehtaassa on paljon vanhoja työntekijöitä, ja Ek oli värikkäänä miehenä hyvin tunnettu koko Porissa.”⁹⁰ Yhtiön työntekijät muistelivat viimeistään 1980-luvulta lähtien sitä, miten ”Ekin aikana” asi-

at olivat paremmin.⁹¹ Tulkinta vahvistui ja nivoutui osaksi Porin Puuvillan myöhempiä julkisia historioita: ”Ek kuoli Tampereella PMK:n portaille kaiketi huonosti sujuneiden neuvottelujen jälkeen 1950. Tehtaassa alkoi heti liikkua juttu, jonka mukaan hän perusti sinne ylös oman tehtaan. Ekin patruunahenki leijui tehtaassa pitkään. Jos joku kuoli, niin hänen sanottiin päässeen Ekin tehtaaseen.”⁹²

Keskiviikkona 20.5.1981 yksi puuvillatehtaan kutomon koneista kuumeni liikaa. Moottorista lähtenyt kipinä sytytti tekstiilipölyn ja tuli levisi ensin ullakolle ja sieltä vanhan kattorakenteen ja uuden vesikaton väliinseen ilmatilaan. Kapeassa välitilassa se pääsi leviämään yli koko kutomon. Rakennus tuhoutui. Palon leviäminen kutomorakennukseen rajoittuviin kehräämööseen ja valmisvarastoon pystyttiin estämään.⁹³ Vahingot nousivat sataan miljoonaan markkaan. Tehdas oli vakuutettu jälleenhankinta-arvosta, ja keskinäinen yhtiö Teollisuusvakuutus ilmoitti 22.5.1981 maksavansa korvauksen.⁹⁴ Porin Puuvillan tunnelma oli entistä lohduttomampi.⁹⁵ ”Savu hälveni vaan murhe jäi. Vielä eilenkin kävivät monet lomautetut Porin Puuvillatehtaan kutomon työntekijät katsomassa tulipalon aiheuttamaa hävitystä. Järkytyksestä ei vielä ole toivuttu.”⁹⁶ Palon jälkeen lomautettiin kutomosta 250, kehräämöstä 250, ja viimeistämöstä 15 työntekijää, sekä kertaamosta 50 ja lankavärjäämöstä 23 työntekijää.⁹⁷ Kehräämössä siirryttiin tekemään nelipäiväistä työviikkoa.⁹⁸ Kannattava kutomo oli tuhoutunut ja jäljellä oli kannattamaton kehräämö.⁹⁹

Finlaysonin teollisuustekstiiliryhmä perusti työryhmän selvittämään karstalanka-kehräämön tulevaisuutta. Vanhoista käämi- ja rengaskehruukoneista päätettiin luopua ja sopeuttaa tuotanto ja henkilöstö konepoistojen jälkeiseen kapasiteettiin. Tuotannon olisi saanut kannattavaksi siirtymällä roottoritekniikkaa käyttävään kehruuseen, työpaikkoja ratkaisu ei olisi Poriin tuonut,

sillä roottoriteknikka oli pitkälle automa-
tisoitua.¹⁰⁰ Tekstiiliryhmän yksiköiden tu-
lokset olivat vuodesta 1981 lähtien heikko-
ja.¹⁰¹ Tammikuussa 1983 Porin kehräämön
tuotantoa supistettiin 3400 tonnista 2000
tonniin.¹⁰² Työntekijöiden näkökulmasta
tämä tarkoitti sadan työpaikan katoamista.
Kehräämön 230 työntekijästä lähes joka toi-
nen sai lähtea.¹⁰³ Finlayson antoi 27.4.1984
uuden lomautusvaroituksen, joka koski yli
kahta tuhatta yhtiön työntekijää. Tekstiili-
ryhmän tulos ei ollut kohentunut. Lomau-
tuksia perusteltiin myös vaatetusteollisuutta
uhkaavalla lakolla.¹⁰⁴ Kesäkuun tulosen-
nuste oli huono eikä vähäinen kasvu vastannut
odotuksia. Yhtiö antoi strategiassaan teks-
tiiliryhmälle uuden suunnan: ”Vähennetään
tekstiiliryhmien tuotantosidonnaisuutta ja
panostetaan voimakkaasti kokonaisratkai-
suihin ja kaupallisiin toimintoihin.”¹⁰⁵ Porin
tehtailla käytössä ollut rengaskehruumene-
telmä korvattiin automatisoidulla roottori-
kehruumenettelällä. Uudet koneet ja niihin
liittyvät työpaikat sijoitettiin yhtiön Tampe-
reen tehtaalle.¹⁰⁶ ”Loppu edessä Porin pum-
pulilla”, otsikoi *Iltä-Sanomat*.¹⁰⁷

Tehtaassa, joka enimmillään oli työllis-
tänyt yli 3000 ihmistä, oli vuoden 1984 ke-
vällä enää 600 työntekijää ja toimihenkilöä.
Väki väheni nopeasti: kesäkuussa irtisanot-
tiin yli 200 työntekijää, joista suurin osa oli
naisia. Irtisanottujen mahdollisuuksia uu-
teen työhön pidettiin vähäisinä.¹⁰⁸ Irtisano-
misia seurasivat pakkolomautukset.¹⁰⁹ Porin
lankatehdas ja kehräämö ajettiin alas ja toi-
minta päättyi 11.8.1985.¹¹⁰ Puuvillatehtaan
tuotantolaitoksista olivat jäljellä enää vär-
jäämö ja viimeistämö. Niissä sinnitteli pori-
laisen tekstiiliteollisuuden rippeistä koottu
Finlayson Nonstoppers vuoteen 1994 asti.
Viimeiset tekstiilityön tekijät irtisanottiin
Porin Puuvillatehtaan alueelta 8.7.1994.¹¹¹
Puuvillatehtaan alue lakkasi olemasta suur-
teollisuuteen tukeutuneen kaupungin tär-
keimmän tekstiiliteollisuusyrityksen näyt-
tämö. Kiinteistö hiljeni, ja sen ympärillä

vaimenivat teollisuuskaupungin äänet. Po-
rissa alkoi jälkiteollinen aika.

Työyhteiskunnasta alkoi loppua työ.
1980-luvun alussa teollisen yhteiskunnan
tutkijat kiinnittivät huomiota siihen, että
läntisten teollisuusmaiden perinteiset teolli-
suuskeskukset olivat alkaneet taantua. Ilmiö
näkyi paikallisesti vanhojen teollisuuslaitos-
ten sulkemisina. Aikalaistutkijat, erityisesti
talous- ja yhteiskuntatieteilijät, nimesivät
ilmiön deindustrialisaatioksi.¹¹²

TEOLLISUUSTYÖN PAIKASTA TEOLLISEN KULTTUURIN PERINNÖKSI 1968–1987

Teollisen kulttuuriperinnön vedenjakaja
erottaa toisistaan modernin ja traditio-
naalisen kulttuuriperintöpuheen. Ruotsalaisen
teollisen kulttuuriperinnön muotoutumista
tutkineen Annika Alzénin mukaan traditio-
naalinen puhetapa määrittäi kulttuuriperintö-
kohteet kulttuurihistorian objekteiksi. Niitä
ei ymmärretty esimerkiksi tietyn aikakauden
sosiaalista kontekstia, valtasuhteita tai kau-
punkikulttuuria valottaviksi tietolähteiksi,
eivätkä arkiset ja jokapäiväiset kohteet voi-
neet olla kulttuuriperintöä. Traditionaalisen
käsityksen mukaan kulttuuriperinnöksi tun-
nistettu objekti ei voinut menettää status-
taan, sillä kohteen arvo ei syntynyt neuvotte-
luissa eikä ollut neuvoteltavissa. Siirtyminen
yksittäisten suojelukohteiden luetteloinnista
kulttuuriympäristöjen tunnistamiseen mer-
kitsi Alzénin mukaan siirtymistä traditio-
naalisesta kulttuuriperintöpuheesta kohti
modernia kulttuuriperintöpuhetta.¹¹³

Porin puuvillatehdas oli 1960-luvun
lopussa toimiva teollisuuslaitos ja oman ai-
kansa jokapäiväisen teollisuustyön tapahtu-
mapaikka. Satakunnan kulttuurihistoriallisia
suojelukohteita vuonna 1968 luettelointeet
Museoviraston amanuenssit eivät luokitel-
leet puuvillatehdasta kulttuurihistoriallisesti
arvokkaaksi kohteeksi. He löysivät Porista

yhteensä 37 suojelukohdetta. Näistä 29 suojeltiin rakennustaiteellisin argumentein, 28 miljö- tai maisema-argumentein ja kaksi historia-argumentilla. Porin ympäröivästä Satakunnasta löytyi muutamia teollisuushistoriallisia muistomerkkejä, jotka tunnistettiin rakennustaiteellisesti arvokkaiksi. Erik Bryggmanin suunnittelemaa, vuonna 1939 valmistunutta Harjavallan voimalaitosta lukuun ottamatta kaikki Satakunnassa 1960-luvun lopulla suojellut teollisuusrakennukset edustivat industrialismia edeltävää aikakautta.¹¹⁴

Teollisuusmaiseman arvon nousu alkoi näkyä eurooppalaisissa ja amerikkalaisissa teollisuuskaupungeissa entisten teollisuusrakennusten läheisyyteen muodostuneiden asuinalueiden arvon nousuna. Suurkaupunkien vanhoihin tehdaskaupunginosaan alkoi 1970-luvun alusta lähtien hakeutua asukkaiksi taiteilijoita ja erilaisten kulttuurialojen ammattilaisia. Kaupunginosien luonne muuttui. Brittiläiset tutkijat kiinnostuivat 1980-luvulla teollisen aikakauden muokkaaman kaupunkimaiseman vetovoimasta.¹¹⁵ Tietoisuus siitä, että kaupunkien vanhoille teollisuusrakennuksille saattoi tehdä muutakin kuin jyrätä ne yön aikana katerpillareilla matalaksi, rantautui Pohjoismaihin 1970-luvulla. Suomessa teollistumisen muistomerkkien suojelun alkupisteenä pidetään 1970-luvun puolivälin kamppailua Tampereen Verkatehtaan suojelusta. Kiista päättyi maaliskuussa 1976 aloitettuun Tampereen Verkatehtaan purkamiseen ja sitä seuranneeseen valtiovallan väliintuloon. 1960-luvulla muotiin tullut työväen- ja arjen historia motivoi keskustelua teollisen kulttuuriperinnön arvosta. Pohjoismaiset teollisen kulttuuriperinnön tutkijat alkoivat vuodesta 1976 lähtien kokoontua yhteisiin tapaamisiin.¹¹⁶

Porin kaupunginhallitus asetti 10.3.1975 toimikunnan selvittämään kaupungin asutokannan tilaa. Toimikuntaa avustavaan virkamiessihteeristöön kuului edustajia kaupungin asemakaavaosastolta, yleiskaava-

vatoimistosta, taloussuunnitteluosastosta, kiinteistöosastosta, asuntolautakunnasta, museolautakunnasta ja kaupunkisuunnittelujaoston sihteeristöstä. Toimikunta nimesi vuonna 1976 julkaistussa kaupunkisuunnittelun tarpeisiin laaditussa asiakirjassa Porin Puuvillatehtaan ensimmäistä kertaa säilyttämisen ja suojelun arvoiseksi kohteeksi. Tehtaan kulttuurihistoriallinen arvo kirjattiin raportin liitteeseen, jonka otsikko oli *Ehdotus säilytettävistä rakennus- ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaista kohteista*. Säilytettäväksi ehdotetut kohteet oli valittu ”eksteriöorien ja miljötekijöiden” perusteella. Ne oli jaettu kolmeen ryhmään. Ryhmään A kuului virallisen tunnustuksen saaneita rakennuksia. Osa kohteista oli mainittu vuonna 1964 laaditussa asiakirjassa, joka oli nimeltään *Muinaistieteellisen toimikunnan laatima luettelo rakennuksista, joissa tapahtuvista laajoista korjaus- tai muutostöistä tai mahdollisesta purkamisesta pyydetään tekemään ilmoitus Muinaistieteelliselle toimikunnalle*, osa oli päässyt kulttuurihistorian objekteiksi vuonna 1969 julkaistussa Satakunnan kulttuurihistoriallisten suojelukohteiden luettelossa, ja Porin 1. ja 2. kaupunginosien arvokohteista suurin osa oli merkitty 23.2.1972 vahvistettuun Jokiporin kaavaan.¹¹⁷ Puuvillatehdas ei kuulunut A-ryhmään.

Ryhmä B koostui kohteista, joiden suojelu oli ”itsestään selvää”. Itsestään selvää oli esimerkiksi raatihuoneen ja kaupungin tärkeimmän kirkon säilyttäminen. Porin Puuvillatehdas lisättiin tähän ryhmään uutena suojeltavana kohteena. C-ryhmä sisälsi ehdotuksia uusiksi rakennus- ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaina säilytettäväksi kohteiksi. Porin keskusta-alueen ulkopuolisista, mutta keskustan jokirantamaisemaan oleellisesti kuuluvista rakennuksista ja rakennelmista ensimmäisinä esiteltiin ”Porin puuvilla, eteläsiipi ja konttorirakennus”: ”Keskustan jokirantamaiseman oleellinen osa, jonka se rajaa maisemakokonaisuudeksi, edustaa vuosisadan vaihteen tehdasra-

kennusta tyypillisimmillään ja on valtakunnallisesti tärkeä suojelukohde. Itäinen siipi, oleellinen osa Siltaapuistokadun ja sillan maisemaa, liittyy myös teolliseen jokirantamiljööhön.”¹¹⁸ Kirjaus edusti modernia kulttuuriperintöpuhetta.

Kunnallinen päätöksentekokoneisto ei nielaissut saneeraussuunnitelmaa eikä sen liitettä purematta. Suunnitelmasta pyydettiin lausunto asuntolautakunnalta, museolautakunnalta, kaupunkisuunnittelulautakunnalta ja rakennuslautakunnalta. Rakennuslautakunta pani suunnitelman pöydälle ja sai lausuntonsa valmiiksi vasta vuoden 1978 huhtikuussa. Lautakunta asettui tukemaan museolautakunnan esitystä perustaa työryhmä tarkistamaan ja täydentämään ehdotusta suojelukohteiden luetteloksi. Rakennuslautakunta vaati, että luetteloa tarkasteltaisiin kriittisesti.¹¹⁹

1970-luvun puolivälissä alkanut keskustelu puuvillatehtaan rakennusten merkityksestä Porin identiteetille muuttui julkiseksi keskusteluksi, kun *Satakunnan Kansa* julkaisi 27.3.1977 laajan artikkelin, jonka viesti oli kiteytetty sunnuntainumeron etusivulla: ”Puuvillaa ei pureta”. Teksti sisälsi sekä traditionaalisen että modernin kulttuuriperintöpuheen piirteitä. Artikkelin ingressi esitteli tehdasnäkymän maisemallista arvoa:

”Puuvillatehdas kuuluu oleellisesti porilaiseen elämänmenoon, on kuulunut jo ihmisiä. Nykyhetken porilaiset eivät osaa kuvitellakaan joen pohjoisrantaan ilman ”Puuvillan” kauniita rakennuksia, joista tasaisena mittaamattomuutena jatkuvaksi maisemaksi. Harvoin tullaan ajatelleeksi, miten kauniisti massiiviset punatiiliset rakennelmat paikalleen luontuvat, jonkinlaiseksi kantakaupungin rajaksi.”¹²⁰ Tekstissä oli myös traditionaalisia elementtejä: ”Porin Puuvillan mahtavat punatiiliset tehdasrakennelmat ovat juurtuneet Kokemäenjoen pohjoisrannalle, eivätkä porilaiset osaisi kuvitella jokirantaa ilman kauniita hehtaarisaleja. Tehtaan johto lupaa, ettei tarvitsekaan:

nimekkään August Krookin suunnittelemat tehdassalit säilytetään nykyisessä asussaan ulkopuolelta, vaikka sisätiloissa tekniikan kehityksen myötä täytyykin aina tehdä muutoksia.”¹²¹

Keväällä 1978 käynnistettiin sisäministeriön aloitteesta Satakunnan kulttuurihistoriallinen täydennysselvitys. Sen toteuttamisesta huolehti Satakunnan Seutukaavaliitto. Hankkeessa inventoitiin rakennettua ympäristöä ja luetteloiitiin yksittäisiä suojelukohteita. Tarkoitus oli täydentää vuonna 1969 julkaistu suojelukohdeluettelo ajan tasalle ja laajentaa sitä. Selvityksen teki tutkija Lauri Putkonen, hänen työtään ohjasi Satakunnan Seutukaavaliiton seutukaava-arkkitehti Jussi Ahtola ja Museovirasto edusti Elias Härö.¹²²

Porin kaupunginhallitus hyväksyi heinäkuussa 1978 kaksi vuotta kestäneeltä lausuntokierrokselta palanneen saneeraussuunnitelman vanhojen asuntoalueiden kehittämisen pohjaksi, ja esitti, ettei suojelukohteiden luetteloa tarkistamaan enää perustettaisi erillistä työryhmää. Kaupunginhallitus ehdotti luettelon täydentämistä yhteistyössä seutukaavaliiton kanssa, siellähän oltiin jo viimeistelemässä täydennysselvitystä.¹²³ Saneeraussuunnitelman liite, jossa Puuvillatehdas oli määritelty säilyttämisen ja suojelun arvoiseksi kohteeksi, muuttui viralliseksi ehdotukseksi Porin kaupungin suojeltavista rakennuksista, sillä muutakaan ehdotusta ei tehty.

Lauri Putkonen keräsi Porin suojeltavia rakennuksia koskevat tiedot saneeraussuunnitelmasta.¹²⁴ Hänen muistiinpanojensa Porin kaupunkialueen kulttuurihistoriallisia kohteita koskevat merkinnät mahtuivat yhdelle sivulle. Puuvillatehdasta koskeva merkintä oli lyhyt: ”Porin Puuvilla (27.3.77 S.k.)”.¹²⁵ Viite osoitti samaan *Satakunnan Kansassa* julkaistuun Leena Teinilä-Huittisen artikkeliin, joka oli sysännyt liikkeelle tarinan johtaja Ekin kulta-ajasta.

Puuvillatehdas säilytti vuonna 1976 saavuttamansa itsestään selvän suojelukohteen

statuksen. Teollisuusalue määriteltiin vuonna 1979 valtakunnallisesti merkittäväksi teollisuusympäristöksi.¹²⁶ Teollisuusympäristökäsitteen käyttöönsä ottanut Lauri Putkonen muutti Puuvillan alueen traditionaalisen kulttuuriperintöpuheen määrittelemästä suojeltavien rakennusten ryhmästä suoraan modernin kulttuuriperintökäsityksen mukaiseksi ympäristökokonaisuudeksi. Maisemakokonaisuuden tyypillisuus sitä vastoin putosi pois suojelargumenttien joukosta, vaikka sillä alun perin perusteltu valtakunnallinen merkitys jäi jäljelle. ”Valtakunnallinen merkittävyys” juontui Museovaraston vahvistamasta luokittelukäytännöstä. Tästä käytännöstä oli 1970-luvun aikana muodostunut kulttuuriperintöä ylläpitävän toimijaverkon translaatiokeskittymä. Käytäntö eli omaa elämänsä ja roolitti kulttuuriperinnön toimijoita. Keskusjohtoinen suunnitteluohjaus ja siihen liittyvät tilastointi-, luettelointi- ja luokittelukäytännöt läpäisivät 1960-luvulta alkaen koko suomalaisen yhteiskunnan.¹²⁷

Kulttuurihistoriallisesti merkittävät menneisyyden fyysiset jäljet luokiteltiin 1960-luvulla kolmeen laatuluokkaan: ne olivat joko rakennustaiteellisesti, historiallisesti tai miljööarvoltaan merkittäviä. Näiden kolmen laatuluokan lisäksi kohteilla oli arvoluokitus: ensimmäisen luokan kohteilla oli arvoa ”kansalliselta kannalta”, toisen luokan kohteet olivat ”sellaisia, joiden saattaminen suojelluiksi esimerkiksi laeilla voi olla mahdollista”, kolmanteen luokkaan putosivat kohteet, joiden ”säilyttämiseen on pyrittävä”. Ennen kolmannen luokan kohteen tuhoamista oli varattava mahdollisuus kohteen tutkimiseen.¹²⁸ Valtakunnallisesti merkittävät suojelukohteet olivat vielä 1980-luvun lopulla arvokkaita ”kansalliselta kannalta”.¹²⁹ Luokittelu paikallisesti, maakunnallisesti ja valtakunnallisesti merkittäviin kohteisiin oli traditionaalisen kulttuuriperintödiskurssin tuote, ja kansallisen arvon eli valtakunnallisen merkityksen takeeksi

sopi paremmin objektin ainutkertaisuus kuin sen tyypillisuus.

Satakunnalle laadittiin uusi seutukaava vuonna 1979 muotoillun strategian pohjalta. Kaava hyväksyttiin vuonna 1982, ja ympäristöministeriö vahvisti sen vuonna 1985. Seutukaavassa kiinnitettiin erityistä huomiota kulttuurihistoriallisesti merkittävien alueiden vaalimiseen.¹³⁰ Puuvillatehdas sai suojelumerkinnän SU2k. Merkinnän tehtävä oli suunnata alueen käyttöä koskevia toimenpiteitä. ”Se oli hiukan sallivammin suojeltu kuin esimerkiksi luonnonsuojelualueet, sillä piti tietysti säilyttää mahdollisuus käyttää aluetta ja sen rakennuksia.”¹³¹ Tehtaan asema suojelukohteena ei vuoden 1978 jälkeen ole muuttunut. Uusia inventointilomakkeita on täytetty ja vanhoihin lisätty merkintöjä. Seutukaavaliiton lomakkeeseen ilmestyi vuonna 1988 merkintä: ”suuri tulipalo v. 1982?”¹³² Historiallinen muisti on joskus lyhyt ja virheelliset ajoitukset ovat yleisiä.

Suomalaisia teollisen kulttuuriperinnön luokittelua ohjasi 1980-luvulla käytänteiden hallinnollinen jaottelu paikallistason, seudullisen tason ja valtakunnallisen tason toimenpiteisiin.¹³³ Maakuntamuseoiden rakennustutkijat ja maakunnallisia teollisuusperintöinventointeja konsultteina seutukaavaliitoille urakoineet yrittäjät toimittivat 1970-luvun lopulla keräämänsä paikallis- ja seututason perustiedot Museovirastoon, joka inventointiyhteenvetojen pohjalta muotoili ja käytti puheenvuoroja teollisen kulttuuriperinnön puolesta ja hallinnoi valtakunnallista teollisuusperintötiedostoa.

Maakuntamuseoissa käynnistettiin Museoviraston rahoituksella 1980-luvun puolivälissä paikallisia teollisuusympäristöjen inventointihankkeita.¹³⁴ Porin teollisuusympäristöjä inventoivat Liisa Nummelin ja Juhani Lukka. Yksi inventointikohteista oli puuvillatehdas. Ohjeita teollisuusympäristöjen inventoimiseen ei ollut, joten inventoijat loivat kaupunkikohtaiselle teollisuusympäristöjen kuvailulle mallin.¹³⁵

Porin teollisuusinventointeihin perustuva selvitysraportti julkaistiin vuonna 1987. Se oli lajissaan ensimmäinen suomalaista teollisuuskaupunkia koskeva esitys. Vuosina 1988 ja 1992 ilmestyivät Vaasan teollisuusympäristöjä koskevat selvitykset. Helsingin kantakaupunkia koskeva selvitys seurasi vuonna 1995.¹³⁶ Porin teollisuusinventointeihin perustuva raportti esitteli muutamalla sivulla tehtaan tiloissa toimineiden teollisuusyritysten historian, ajoitti arkistolähteiden perusteella tehtaan eri rakennusvaiheet ja nimesi niiden suunnittelijat sekä yhdisti ajoitukset jäljellä olevan tehdasympäristön pohjapiirroksen.¹³⁷ Tämän raportin jälkeen Porin Puuvillatehtaan paikallista, seudullista ja valtakunnallista kulttuuriperintöarvoa vahvistettiin enää toistamalla vakiintuneita kuvauksia ja argumentteja erilaisissa paikallisissa, seudullisissa ja valtakunnallisissa suojelukohteiden luetteloissa. Uusia perusteluita ei Porin puuvillatehtaan kulttuuriperintöarvolle enää vuoden 1987 jälkeen muodostettu.

1980-luvun lopun Museovirastossa pohdittiin kulttuuriperinnön arvottamiseen liittyviä ongelmia. ”Tieteen ja historian kirjoitus tuottaa aikaa myöten uusia arvoja: esim. arkkitehtuurihistoriallinen, sivistyshistoriallinen arvo. (...) Toisaalta tutkimusalueiden koskemattomuus, esim. teollisuusarkkitehtuurin historian puuttuminen, vaikeuttaa merkittävästi teollisuusrakennusten arkkitehtonisen arvon analyysia.”¹³⁸ Inventointien ja historian tutkimuksen välistä dialogia ei dokumentoitu. Teollisen kulttuuriperinnön arvottaminen oli subjektiivista: ”Eri henkilöiden tietotausta ratkaisee paljolti kohteiden arvopainotukset. Näin selittyy myös se, että samaan aikaan voidaan perustellusti esittää hyvin erilaisia arviointoja. Teollisuusarkeologi katselee hullaantuneena vanhaa höyrykonetta, rakennushistorioitsija ohittaa ’romut’ mitään sanomatta.”¹³⁹

Puuvillatehtaan kulttuuriperintöarvoa ylläpitävä kirjaus vakiintui tehtaan julkisi-

vun näyttävyttä korostavaksi, rakennusvaiheiden aikasarjan ja suunnitteluun osallistuneiden arkkitehtien esittelyksi. Arkkitehdin nimekkyydellä rakennuksen arvoa argumentoiva kulttuuriperintöpuhe eli pitkään. Traditionaalinen käytänte tuotti teollisuusympäristölle valtakunnallista merkittävyyttä muuttamalla sen suunnittelijoidensa objektiksi. Se sivuutti merkityksettöminä paikalliset prosessit, joissa teollisuusympäristö oli saanut historiallisen ja diskursiivisen muotonsa. Traditionaalinen diskurssi tuki omaa jatkuvuuttaan, sillä tapa perustella kulttuuriperintöarvoa arkkitehdin maineella vahvisti suunnittelijan mainetta joka kerta, kun attribuutti ”nimekäs” toistui kulttuuriperintöarvomentin yhteydessä.

Arkkitehtien nimet ovat vuonna 2010 yhä yksi Porin Puuvillan rakennetun ympäristön historiallisen arvon argumenteista. Arkkitehtuurin historiaan tukeutuva perustelujen osuus on kuitenkin Museoviraston vuonna 2010 päivittämässä tiedostossa muuttunut aiempia kirjauksia neutraalimmaksi. Kuvaukset ei kasvata suunnittelijan mainetta epämääräisin laatusanoin: ”Puuvillatehtaan punatiiliset rakennukset ovat vanhimmilta osiltaan 1800-luvun loppupuolelta ja 1900-luvun alkupuolelta. Koko tehdasalueen suunnitelman laati arkkitehti August Krook. Näyttävän kehräämörakennuksen rinnalla jokirantaa hallitsee puutarhan ympäröimä entinen konttori- ja johtajan asuinrakennus, jonka on suunnitellut arkkitehti Runar Finnilä 1934. Tehdasalueeseen liittyy sen itäpuolella yhtenäisen puutaloasuinalue sekä Puuvillatehtaan rakennuttamat funktionalistiset, Erik Bryggmanin suunnittelemat asuinkerrostalot 1940-luvulta.”¹⁴⁰

Kehräämö on edelleenkin ”näyttävä”, mutta Krook ei ole enää ”nimekäs”. Aiempien kirjausten asia- ja ajoitusvirheet on korjattu ja teollisuusmaiseman arvon argumenttien yhteydessä on kirjallisuusluettelo, joka kertoo käytetyn tiedon lähteet.¹⁴¹ Aiemmissa kirjauksissa ei yleensä ollut kirjallisuusluetteloa.

Historiakulttuurin rakenneosia ovat Peter Aronssonin mukaan historian lähteet, menneisyyden ihmisten toiminnan tuottamat artefaktit sekä ne erilaiset rituaalit, menettelytavat, ja menneeseen viittaavat väitteet, jotka yhdistävät menneen nykyiseen ja tulevaan. Historiakäytäntö kuljettaa historiakulttuurin muutosta aktiivomalla näitä rakenneosia. Historiakäytäntö muodostuu erilaisista historiakäytänteistä, jotka ohjaavat, uusintavat ja muuttavat historiakulttuurin rakenteita ja historiatietoisuutta. Ne aktivoivat historiakulttuurin rakenneosat muodostamaan merkityksellisiä ja toimintaorientoituneita kokonaisuuksia.¹⁴² Tutkimassani tapauksessa teollisen kulttuuriperinnön syntymistä edelsi Puuvillatehtaan teollisuusmaisemaan kytkeytyminen osaksi porilaista kansallismaisemaa. Teollisuusmaisema sai ensin arvon nykyisyyden ja tulevaisuuden edustajana ja vasta sen jälkeen historiallisena kulttuuriperintönä. Historiakulttuurin rakenneosat aktivoituivat paikallisesti, Porin kaupungissa. Paikallista aktivoitumista ehdollisti ja ohjasi valtakunnallisesti vakiintunut kulttuuriperintökohdeiden luokittelun käytäntö.

Teollinen kulttuuriperintö saa sisältönsä teollisuushistoriallisen ja työvänehistoriallisen tiedon kohtaamisesta.¹⁴³ Suomessa teollisuushistoria ja työvänehistoria olivat vielä 1970-luvulla toisistaan erillisiä tutkimusalueita. Tutkijat olivat ryhmittyneet sisällissodan perinnöksi jättämien puoluepoliittisten linjojen taakse. Tehdas muuttui 1970-luvulla sekä katoavan tekstiiliteollisuuden että vähenevän teollisuustyön aineelliseksi muistomerkiksi. Se kytki konkreettisella tavalla yhteen kahdesta eri näkökulmasta kerrottuja historioita.

Porin puuvillatehtaan kulttuuriperintöprosessi eteni paikallisen virkamiestyön myötä suojelemisen ja säilyttämisen arvoisen kaupunkimaiseman tunnistamiseen. Puuvillateollisuusyrityksen itseymmärrystä palvelemaan tuotetut historiikit saivat 1970-luvun lopulla uusia tehtäviä, kun suur-

teollisuuden kaupunkiin alkoi syntyä teollista menneisyyttä julkisesti muistava kollektiivi. Yrityshistoriikit sisälsivät kaupungin menneisyyttä koskevaa tietoa ja muistava kollektiivi otti ne uuden historiatietoisuutensa rakennusaineeksi. Puuvillatehdas muuttui suojelemisen ja säilyttämisen arvoiseksi paikallisten sanomalehtien ja julkisten viranomaisraporttien saattelemana. Puheenvuoroissa traditionaalisen kulttuuriperintöpuheen piirteet kietoutuivat modernin diskurssin ilmentymiin. Tehdasrakennusten arvoa perusteltiin traditionaalisen kulttuuriperintöpuheen tapaan sillä, että ne olivat jälkiä kansakunnan merkkihenkilöiden toiminnasta, ja modernin diskurssin tapaan sillä, että ne olivat kaupunkilaisille tärkeä maisemakokonaisuus. Traditionaaliset ilmaukset saattoivat olla osittain instrumentaalisia, sillä ne vahvistivat suojelettavan kohteen asemaa kansallisen kulttuuriperinnön hierarkiassa. Jälkitekollisen kaupungin muistavan kollektiivin kokemustilasta avautui 1980-luvun puolivälissä Porin puuvillatehtaalte täysin uusia odotushorisontteja.

FT, dos. Anna Sivula toimii historian lehtorina Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelmassa. Sivula on tutkinut historiografiaa ja paikallisten kulttuuriperintöprosessien luonnetta. Hän viimeistelee Suomen Akatemian rahoituksella teollisen kulttuuriperinnön muotoutumista käsittelevää tutkimusta.

¹ Aronsson 2004, 40-41.

² Callon, Law, & Rip 1986, 4.

³ Lehtonen 2008, 82.

⁴ Gieryn 2002, 43-44.

⁵ Historiatietoisuudessa yhdistyvät tieto menneestä, tieto omasta paikasta ajan jatkumolla sekä kokemus siitä, miten menneet, nykyinen ja tuleva liittyvät toisiinsa. Aronsson 2004, 57.

⁶ Rannikko 1992, 90-91; Ball 1986, 447-464.

⁷ Käytän ranskalaisen Michel Serresin kehittelemää kollektiivin käsitettä eklektisesti, vert. Lehtonen 2008, 31-32.

⁸ Callon, Law, & Rip 1986, xvi-xvii. Olen kääntänyt termin enroll roolittamiseksi ja translate siirtelyksi.

⁹ Mylly 2002, 156-167. Mikkola 2009, 68-69; Jansson 1974, 211; Alfrey & Putnam 1992, 9; Alzén 1996, 15.

¹⁰ Päivärinne 2010, 120-122.

- ¹¹ Anttonen 2005, 7, 13, ,81 ja 83.
- ¹² Aronsson 2004, 18.
- ¹³ TICCIM
- ¹⁴ Mattinen 1985, 25; The Industrial Heritage TICCIM, Transactions Vol 1. National Reports, 1978. Edited by Marie Nisser and Fredrik Bedoire. Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet, Tekniska museet, Industriminnesgruppen, Stockholm 1978, 4.
- ¹⁵ Industrial Heritage in the Nordic and Baltic Countries. 1.-3. October 1999, Helsinki, TemaNord 2000:536. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 2000.
- ¹⁶ Härö 2000, 70.
- ¹⁷ Porin rakennuspiirustukset. Finlayson/rakennuspiirustukset. Kotimaisen teollisuuden albumi, 324. TMA.
- ¹⁸ SK (Satakunta) 8.12.1899.
- ¹⁹ Päivärinte 2010,120-122.
- ²⁰ Porin rakennuspiirustukset. Finlayson/rakennuspiirustukset. Kotimaisen teollisuuden albumi, 324. TMA. Stjernschantz 1949, 40-42, 52-68, 72-73; Metsä 1973, 18.
- ²¹ Porin rakennuspiirustukset. Finlayson/rakennuspiirustukset. Kotimaisen teollisuuden albumi, 324. TMA Stjernschantz 1949, 155.
- ²² Stjernschantz 1949, 51, 157-159.
- ²³ Teollisuustyöväen haastattelut. Porin Puuvilla. Reino Olavi Elon haastattelu. Liisa Nummelin 9.10.1985. SMA.
- ²⁴ Jaakkola 2008, 30- 33. Katso myös Jaakkola, Noora: Historia. <http://www.puuvillansuunnittelijat.fi/Historia.html#sdfnote35ym>
- ²⁵ Sjersschantz 1949, 11-29. Metsä 1973, 11.
- ²⁶ Porin puuvilla O/Y – A/B Björneborgs Bomull. Brev, cirkulär och protokoll angående fabriker-nas sammanslagning 1927-1934. ELKA. Hallituksen kokoonpanoista katso esim. Stjernschantz 273-275. Koivuniemi 2005, 105; Kallioinen 2006, 49.
- ²⁷ PMK. Sundell Palménille 18.10.1905; Tampella. Saapuneet Suomen Tuontiteollisuuden asiakirjat 1921-1924. 10610. Importindustrinernas i Finland centralförbund. Årsberättelse år 1921, 5, 7-13 ja 49-50. ELKA. Luoma & Luoma 1968 ja Kallioinen 2001.
- ²⁸ Porin Puuvilla O/Y - A/B Björneborgs Bomull. Brev, cirkulär och protokoll angående fabriker-nas sammanslagning 1927-1934. Värderengnämndens beräkningar 1924-1930. ELKA; Luoma & Luoma 1968, 162 ja passim. Kallioinen 2006, 193-209.
- ²⁹ Porin puuvilla O/Y – A/B Björneborgs Bomull. Brev, cirkulär och protokoll angående fabriker-nas sammanslagning 1927-1934. Protokoll, fört vid A/B Björneborgs Bomull - Porin Puuvilla O/Y:s styrelsesammanträde I Björneborg den 23- januari 1930. ELKA.
- ³⁰ Tampella. Lapinniemen puuvillatehtaiden kirjeenvaihto. Harry Gullichsen till Bergsrådet Herr. Gösta Sumelius. Privat. (1932). ELKA.
- ³¹ Ek toimi Porin puuvillatehtaan johtajana vuodesta 1919 vuoteen 1950.
- ³² Puuvillatehtaitten Myyntikonttorin pöytäkirjat 1932-1942.
- ³³ Tampella. Lapinniemen puuvillatehtaiden kirjeenvaihto. Ek Lavoniukselle 1.7.1932. ELKA.
- ³⁴ PMK. Puuvillatehtaitten Myyntikonttorin pöytäkirjat 1932-1942. ELKA.
- ³⁵ Tampella. Lapinniemen puuvillatehtaiden kirjeenvaihto. PMK:n kanssa. Pöytäkirja puuvillatehtaitten edustajien kokouksessa Helsingissä toukokuun 18 p:nä 1932. ELKA.
- ³⁶ Puuvillatehtaitten Myyntikonttorin pöytäkirjat 1932-1942. ELKA.
- ³⁷ Luottamusverkostojen luonteesta katso esim. Keskinen 2008, 147-173.
- ³⁸ Tampella. Lapinniemen puuvillatehtaiden kirjeenvaihto. Harry Gullichsen till Bergsrådet Herr. Gösta Sumelius. Privat. (1932) ELKA.
- ³⁹ Kallioinen 2006, 193-209. Luoma & Luoma 1968, 152.
- ⁴⁰ Esim. luonnos kirjeeksi Tukkukunnalle, Oy Tampella Ab: Lapinniemen Puuvillatehtaan kirjeenvaihto 1932-1944. 2887, ELKA. Lopullinen kirje on saattanut olla sävyllään lievempi kuin luonnos.
- ⁴¹ Oy Finlayson Ab. Puuvillatehtaiden Myyntikonttorin pöytäkirjat 1932-1942, N.17, Pöytäkirja pidetty Puuvillatehtaitten Myyntikonttorin johtokunnan kokouksessa Helsingissä 19. päivä tammikuuta 1933. ELKA.
- ⁴² PMK, kirjeenvaihto. Forssa PMK:lle; PMK 16.5.1933; PMK Markkinakatsaus IV, V/1934. ELKA.
- ⁴³ Stjernschantz 1949, 225-226 ja 309. Stjernschantz arvio Porin tehtaan tosiasiallisesta markkinaosuudesta on uskottava, vaikka toisenlaisiakin arvioita on esitetty: Vert esim. Luoma & Luoma 1968. Stjernschantz in muistiinpanot: Porin Puuvilla Oy. Ab Björneborgs Bomull. Historik. Material och anteckningar för historiken. 1898 – 1948; Oy Finlayson Ab. Oy Finlayson Ab. Puuvillatehtaiden Myyntikonttorin pöytäkirjat 1932-1942, N.17, Pöytäkirja pidetty Puuvillatehtaitten Myyntikonttorin johtokunnan kokouksessa Helsingissä 19. päivä tammikuuta 1933. ELKA. Puuvillatehtaiden Myyntikonttorin pöytäkirjat 1932-1942, N.14, Pöytäkirja pidetty Puuvillatehtaitten Myyntikonttorin johtokunnan kokouksessa Helsingissä joulukuun 28. päivänä 1932.
- ⁴⁴ Porin Puuvilla O/Y - A/B Björneborgs Bomull. Brev, cirkulär och protokoll angående fabriker-nas sammanslagning 1927-1934. ELKA. Kallioinen 2006, 193-209. Luoma & Luoma 1968, 162 ja passim.
- ⁴⁵ Stjernschantz 1949, 206-212.
- ⁴⁶ Oy Finlayson Ab. Puuvillatehtaiden Myyntikonttorin pöytäkirjat 1932-1942. N:o 44/1935: Pöytäkirja, pidetty Puuvillatehtaitten Myyntikonttorin johtokunnan kokouksessa 28.8.35. ; Oy Tampella Ab. Kirjeenvaihto. 2887. YHDISTYS-SOPIMUS 13.9.1935. ELKA. Kokonaistuotanto = 100.

- ⁴⁷ Oy Tampella Ab. Kirjeenvaihto. 2887. Yhdistys-sopimus 1932. ELKA.
- ⁴⁸ Kallioinen 2006, 214-215 ja 256.
- ⁴⁹ Oy Finlayson Ab. PMK:n historiaa n. 1950- (irtokansio, ei arkistotunnuksia.) Finlaysonin ja Tampellan PMK –yhteistyö. Ohjausryhmän kokous 18.11.1974. ELKA.
- ⁵⁰ PMK:n historian esityksiä Luoma & Luoma 1968 ja Kallioinen 2006. Tekstiilejä Tampereelta. Puuvillatehtaitten Myyntikonttori eli PMK <http://www.tampere.fi/ekstrat/vapriikki/tekstiilejatampereelta/pmk.html>
- ⁵¹ Porin Puuvilla Oy. Ab Björneborgs Bomull. PORIN PUUVILLA O.Y. A.B. BJÖRNEBORGS BOMULL 1898-1937. ELKA.
- ⁵² Finlaysonin 100-vuotishistoriikissa oli vuonna 1920 ainoastaan 18 sivua. Klassinen esimerkki 1900-luvun alkupuolen teollisuusyrityksen historiasta on Gustav V. Lindfors: Finlaysonin tehtaat Tampereella 1820–1907. Helsinki 1938. Teoksen toinen osa ei koskaan valmistunut. Muita puuvillatehtaiden historiikkeja: Kaukovalta, K. V., Forssan puuvillatehtaan historia 1847–1934. Forssa 1934. Sadeniemi, Martti, Tampereen Puuvillateollisuus Osakeyhtiö 1897–1934. Tampere 1937. Juvelius, Einar W: John Barkerin puuvillatehdas 1843-1933. Turku, 1933. Nikula, Oscar, Vaasan Puuvilla Oy, 1856–1956. Helsinki 1957.
- ⁵³ History management: Feldenkirchen Wilfried: Kontinuität und Wandel. Geschichte als Element der Marken und Unternehmensidentität der Siemens AG. Nicolai O. Herbrand und Stefan Röhrig (herausg.): Die Bedeutung der Tradition für die Markenkommunikation. Konzepte und Instrumente zur ganzheitlichen Ausschöpfung des Erfolgspotenzials Markenhistorie. Edition Neues Fachwissen, Stuttgart 2006.
- ⁵⁴ Porin Puuvilla Oy. Ab Björneborgs Bomull. Historik. Material och anteckningar för historiken. 1898 – 1948.
- ⁵⁵ Porin Puuvilla Oy Ab Björneborgs Bomull. A.B. Björneborgs Bomulls korrektur-exemplar av historiken (...) jämte förslag om diverse korrigeringar. (ELKA.)
- ⁵⁶ Porin Puuvilla Oy. Ab Björneborgs Bomull. Historik. Material och anteckningar för historiken. Åke Gartz till Direktör J. H. Ek.
- ⁵⁷ Suomen Sosiaalidemokraatti 11.6.1920.
- ⁵⁸ Porin Puuvilla Oy Ab Björneborgs Bomull. Historik. Material och anteckningar för historiken. 1898 – 1948. (ELKA.) Nimet oli käsikirjoituksesta ylliviivattu, mutta valoa vasten katsomalla niistä sai selvää.
- ⁵⁹ Stjerschantz 1949, 9-10 ja 287-290, c.f. 290.
- ⁶⁰ Jaakkola 2008, 14-15.
- ⁶¹ Jaakkola 2008, 11 ja 34- 40, Metsä 1973, 38.
- ⁶² Jaakkola 2008, 34- 40 ja 73-75. Krefeldin Tekstiili-insinööriopiskelussa opiskellutta Anna Fröbergiä esiteltiin Satakunnan Kansassa vuonna 1957, ja siinä ohessa julkisuutta saivat design-kankaat. SK 9.5.1957. Myös Sukkula-veistos kelpasi uutiseksi. SK 13.8.1958.
- ⁶³ Ziliacus 1958, (1).
- ⁶⁴ Ziliacus 1958, (3).
- ⁶⁵ Nummelin 1987, 60-61.
- ⁶⁶ Metsä 1973, 43-47. Asemakaavan muutoksen selostus AS 965 Pori 18.6.1987, liite 5: Finlayson Oy:n rak. ryhmät. Puuvillan kortteli.
- ⁶⁷ Tämä elämä. Ohjelma puuvillatehtaan naisista. Suunnittelu ja ohjaus: Inkeri Hämäläinen, Olavi Puusaari. Kuvaaja: Kari Dahlberg. Leikkaaja: Annikki Murtovaara. Äänittäjä: Esko Haapaniemi. <http://yle.fi/elavaarkisto/?s=s&g=1&ag=5&t=&a=3542>
- ⁶⁸ Porin puuvilla Oy Ab Björneborgs Bomull. Työntekijöiden lukumäärät 1960-1971.
- ⁶⁹ SK 8.11.1969, SK 27.11.1969, SK 11.12.1969.
- ⁷⁰ Porin Puuvilla Oy Tiedotuslehti 1/1970; Teollisuustyöntekijöiden haastattelut: Helmi Maria Kankaanpään haastattelu. Liisa Nummelin 11.11.1985, SMA. Metsä 1973, 55; Orvo Laine 23.6.2010.
- ⁷¹ Jutikkala 1984, 21-26.
- ⁷² Koivuniemi 2004, 82 ja passim.
- ⁷³ SK 1.2.1972; SK 8.4.1972; SK 9.4.1972.
- ⁷⁴ SK 14.9.1972,
- ⁷⁵ Orvo Laine 23.6.2010. Oy Finlayson Ab: Styrelseprotokoll N:o 388; Kirjeenvaihto, hallitus 1971-1978, Selin Sandellille 27.11.1973. ELKA. SK 20.4.1973. Puuvilla 1. Porin Puuvilla Oy:n pitkän tähtäyksen suunnitelmat. SKA. SK 9.12.1973.
- ⁷⁶ Metsä 1973, 63.
- ⁷⁷ Metsä 1973, 8-11.
- ⁷⁸ Metsä 1973, 17,21, 25, 29, 33, 37, 43 ja 55.
- ⁷⁹ Metsä 1973, 66-77.
- ⁸⁰ Aronsson 2004, 57.
- ⁸¹ Koivuniemi 2005, 333.
- ⁸² Oy Finlayson Ab. Tekstiiliryhmän pöytäkirjat. Muistio. 1977-09-08. ELKA. Orvo Laine 23.6.2010.
- ⁸³ Oy Finlayson Ab. Tekstiilin johtoryhmän pöytäkirjat. Seurantaryhmä TR 1977-10-10. ELKA.
- ⁸⁴ SK 11.2.1978.
- ⁸⁵ Kempainen 1992, 29-30.
- ⁸⁶ Osa haastatelluista tosin kuvitteli, että johtaja Ek omisti tehtaan. Teollisuustyöväen haastattelut. Porin Puuvilla. SMA.
- ⁸⁷ Metsä 1973, 25-26 ja 29-30.
- ⁸⁸ SK 30.7.1976.
- ⁸⁹ Lomautuksista ja Finlaysonin tappioista kertovia uutisia: SK 17.1.1976, SK 30.7.1976, SK 10.2.1977, SK 4.4.1977 ja SK 17.3.1978.
- ⁹⁰ Artikkelijulkaisu 27.3.1977 ilman toimittajan nimeä. Teinilä-Huittinen julkaisi artikkelin myös teoksessa Vanha Pori. (toim. Leena Teinilä-Huittinen ja Raimo Huittinen.) Otava, Keuruu 1978, 69-74.

Teinilä-Huittinen oli haastatellut artikkeliaan varten Puvillatehtaan johtaja Claes Zetteriä.

⁹¹ Teollisuustyöväen haastattelut. Porin Puuvilla. Liisa Nummelin 1985. SMA. Puvillatehtaan entinen työntekijä Keijo Peltomäki kertoi spontaanisti Ekin ajasta toimittaja Sini Kuvajan 9.6.2010 järjestämän historiakävelyn yhteydessä.

⁹² SK 1.7.1994. Puhuja on tehtaanjohtajan tehtävistä vuonna 1982 eläkkeelle jäänyt Claes Zetter.

⁹³ Teollisuusvakuutus. Korvausosasto. Oy Finlayson Ab, Porin Puuvilla Kutomon palo 20.5.1981 klo 21.27. ELKA.

⁹⁴ Oy Finlayson Ab. Porin palo -81 Porin Kehräämö. Keskinäinen yhtiö Teollisuusvakuutus Toimitusjohtaja Reijo Selinille 22.5.1981. Kansio Porin palo -81 Porin Kehräämö sisältää myös yksityiskohtaisen luettelon palossa tuhoutuneesta omaisuudesta: Puuvillakutomo. 27.5.1981. ELKA.

⁹⁵ Uusi Aika 22.5.1981. SK 23.5.1981.

⁹⁶ SK 23.5.1981.

⁹⁷ Oy Finlayson Ab. Porin palo -81 Porin Kehräämö. Porin tulipalo 5.6.81. ELKA.

⁹⁸ SK 30.3.1982, SK 28.8.1982, SK 8.10.1982.

⁹⁹ Oy Finlayson Ab. Porin palo -81 Porin kehäämö. Teollisuustekstiiliryhmä. Tiedotus 9.8.1982. ELKA.

¹⁰⁰ Oy Finlayson Ab. Porin palo -81 Porin kehäämö. Porin karstalankehäämö (YT -informaatio) Porissa 13.10.1982; Investointivaihtoehdot 1, 2 ja 3. ELKA.

¹⁰¹ Oy Finlayson Ab. Hallituksen kokoukset. Katsaus: Maaliskuun toimintaraportti 19.4.1984. ELKA.

¹⁰² Oy Finlayson Ab. Porin palo -81 Porin kehäämö. Tiedote, Tampere 10.1.1983. ELKA.

¹⁰³ SK 12.1.1983.

¹⁰⁴ Oy Finlayson Ab. Hallituksen kokoukset. Maaliskuun toimintaraportti 19.4.1984. ELKA.

¹⁰⁵ Oy Finlayson Ab. Hallituksen kokoukset. Hallituksen kokous 18.6.1984, R. Selin: Strategiakokouksen muistio 11.6. ELKA.

¹⁰⁶ SK 31.8.1984.

¹⁰⁷ Ilta-Sanomat 16.7.1984.

¹⁰⁸ SK 21.6.1984, SK 24.6.1984.

¹⁰⁹ SK 31.8.1984.

¹¹⁰ SK 21.6.1984.

¹¹¹ SK 13.6.1991, Koivuniemi 2005, 342-334.

¹¹² Kasvio 1986, 14.

¹¹³ Alzén 1996, 126 ja 132.

¹¹⁴ Suojelukohteiden luettelo 1968. SLA.

¹¹⁵ Yksi varhaisista teollisuusmaiseman vetovoimaa käsittelevistä tutkimuksista. Zhukin Sharon: Loft Living, John Hopkins University, Baltimore 1982. oli USA:ssa nostanut teeman keskusteluun. Zhukin jatkoi sen käsittelyä 1990-luvulla.

¹¹⁶ Alzén 1996, 15; Mattinen 1985, 10 ja 27.

¹¹⁷ Porin kaupungin saneeraussuunnitelma 1976, liite 1, 1-2.

¹¹⁸ Porin kaupungin saneeraussuunnitelma 1976, liite 1, 2 ja c.f. 12.

¹¹⁹ Porin kaupungin rakennuslautakunnan pöytäkirjat. Rakennuslautakunnan pöytäkirja 11.4.1978. PKA.

¹²⁰ SK 27.3.1977.

¹²¹ SK 27.3.1977.

¹²² Putkonen 1979, 1.

¹²³ Porin kaupunginhallituksen pöytäkirjat Kaupunginhallituksen pöytäkirja 3.7.1978, 1510 s. PKA.

¹²⁴ Putkonen 1979, 1.

¹²⁵ Satakunnan kulttuurihistoria, täydennysselvitys 1978 A: 120. Tutkimusaineistoa Lappi-Ulvila. Pori. SMA.

¹²⁶ Putkonen 1979, 114. Kuvauksessa pääkonttorin rakennusvuosi on ajoitettu virheellisesti. Virhe korjattiin vuonna 1988.

¹²⁷ Alestalo 2009, 174-177.

¹²⁸ Satakunnan kulttuurihistorialliset suojelukohteet 1969, 1.

¹²⁹ "Voidaan arvioida, onko jokin kohde paikallisesti, kansallisesti tai kansainvälisesti arvokas." Mattinen 1987, 188.

¹³⁰ Satakunnan seutukaava 2. Satakunnan aluesuunnittelun historia. <http://www.satakuntaliitto.fi/sivu.aspx?tas0=2&id=279>

¹³¹ Jussi Ahtola 28.6.2010. Muistiinpanot tekijällä.

¹³² Kulttuurihistorialliset kohteet Satakunnassa 1978, A: 120. Kohde nro 21. Porin Puuvilla Oy:n teollisuusalue. SMA. Inventointikortissa ei mainita tietolähteitä. Inventointivuodeksi kerrotaan 1978. Tarkastajaksi on merkitty L. Putkonen ja tarkastusvuodeksi 1988. Kortissa on vuodelta 1987 merkintä vireillä olevasta asemakaavasta. Kutomon palon virheellinen ajoitus löytyy myös asemakaava-asiakirjoista. Asemakaavan muutoksen selostus AS 965 Pori 18.6.1987, Puuvillan kortteli- selytyksen liitteenä olevasta pohjapiirroksesta.

¹³³ Putkonen 1986.

¹³⁴ Putkonen 1986. Nummelin 1987, 6.

¹³⁵ Liisa Nummelin 23.10.2009.

¹³⁶ Nummelin 1987; Peltonen 1988; Öst 1992; Hakkarainen & Putkonen 1995. Turun vanhojen tilojen yleisluettelon toimitti vuonna 1988 Heidi Pfäffi, ja se julkaistiin vuonna 1990 teoksessa Teollisuustilan uusikäyttö Turun kaupunkikeskustassa.

¹³⁷ Nummelin 1987, 60-16 ja 54-59.

¹³⁸ Mattinen 1987, 187.

¹³⁹ Mattinen 1987, 188.

¹⁴⁰ Porin teollisuusmaisema. http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1498

¹⁴¹ Luettelo kertoo, että kohdetta koskeva tieto oli tuotettu lähellä Puvillatehdasta. Kirjallisuuslu-

ettelossa olivat (Rosenlew-yhtiön historiikki) W. Rosenlew & Co Aktiebolag 1853 - 1953. Helsingfors 1953; Ahvenainen, Jorma: Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo 1984; Nummelin, Liisa: Porin teollisuusympäristöt. Satakunnan Museon julkaisuja 6/1987. Pori 1987; Ars. Suomen taide 4. Otava 1989; Satakunnan rakennusperinne. Satakunnan seutu-kaavaliitto. Sarja A:177. Pori 1990; Kantonen, Timo: Satakunta sahaa. Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 18. Helsinki 1996; Toiveet ja todellisuus. Satakunnan rakennusperinnön hoito-projekti 1998-2000. Loppuraportti. Toim. Minna Linnala ja Liisa Nummelin. Satakunnan Museon julkaisuja 13/2000; Suistolaisten puisto. Porin kansallisen kaupunkipuiston historia ja maisema. Toim. Maunu Häyrynen et al. Porin kaupunki 2004. sekä Putkonen Lauri: Satakunnan rakennusperintö. Satakuntaliitto. Painamaton inventointi 2005.

¹⁴² Aronsson 2004, 17-18 ja 279-289.

¹⁴³ Alzén 1996, 111.

LÄHTEET:

Arkistolähteet

Elinkeinoelämän keskusarkisto, Mikkeli (ELKA)
Finlayson, Oy Finlayson Ab (järjestämätön arkistokokonaisuus)
Porin Puuvilla O/Y - A/B Björneborgs Bomull
Oy Tampella Ab (Lapinniemen Puuvillatehtaan aineistot)
Puuvillatehtaitten Myyntikonttori

Turun Maakunta-arkisto ,Turku (TMA)
Porin rakennuspiirustukset

Porin kaupunginarkisto, Pori (PKA)
Rakennuslautakunnan pöytäkirjat 1976-1981.
Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 1974-1990.
Kaupunginhallituksen pöytäkirjat 1974-1990.
Kaupunkisuunnitteluasiakirjat
Satakunnan Kansan arkisto, Pori (SKA)
Porin Puuvilla 1 ja 2.

Satakunnan Museon arkisto, Pori (SMA)
Teollisuusyöväen haastattelut. Porin Puuvilla.
Satakunnan kulttuurihistoria, täydennysseivitys
Valokuvat: Porin Puuvilla.

Satakuntaliiton Arkisto, Pori (SLA)
Satakunnan Seutukaavaliitto

Ylen elävä arkisto (YEA)
Tämä elämä. Ohjelma puuvillatehtaan naisista.
(1965)
<http://yle.fi/elavaarkisto/?s=s&g=1&ag=5&t=&a=354>

Sanomalehdet

Satakunnan Kansa, Pori (SK)

Uusi Aika, Pori (UA)

Ilta-Sanomat, Helsinki (IS)

Suomen Sosiaalidemokraatti, Helsinki (SS)

Haastattelut

Orvo Laineen haastattelu, Sivula 23.6.2010. Muistiinpanot tekijällä.

Keijo Peltomäki, ryhmähaastattelu 9.6.2010. Muistiinpanot laati Sini Kuvaja, joka lähetti tiedot sähköpostitse Sivulalle.

Jussi Ahtolan haastattelu, Sivula 28.6.2010. Muistiinpanot tekijällä.

Liisa Nummelinin haastattelu, Sivula 23.10.2009. Muistiinpanot tekijällä.

Aikalaiskirjallisuus ja julkaistut viranomaisraportit

ANDERSSON, Harri: Teollisuustilan uusi käyttö Turun kaupunkikeskustassa . Turun kaupunki, Turku 1990.

HAKKARAINEN Helena & PUTKONEN Lauri: Helsingin kantakaupungin teollisuusympäristöt. Teollisuusrakennusten inventointiraportti. Helsingin kaupunginmuseon tutkimuksia ja raportteja 1, Helsinki 1995.

The Industrial Heritage TICCIM, National Reports, Transactions Vol 1. 1978. Edited by Marie Nisser and Fredrik Bedoire. Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet, Tekniska museet, Industriminesgruppen, Stockholm 1978, 4.

Industrial Heritage in the Nordic and Baltic Countries. 1.-3. October 1999, Helsinki, Nordic Council of Ministers, Copenhagen 2000.

KASVIO, Antti: Teollisesta vallankumouksesta työyhteiskunnan kriisiin. Työelämän ja siihen kohdistuvan sosiaaliteollisen tutkimuksen erittelyä. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Tampere 1986.

KEMPPAINEN, Heikki: Pitkäaikaistyöttömien työllistymisestä työmarkkinoilta syrjäytymisen edistäjänä ja syrjäytymisen ehkäiseminen suoran työllistämistuen kokeilussa. Porin työvoimatoimisto, Pori 1992

MATTINEN, Maire: Teollisuusympäristöt : teollisuusympäristöjen dokumentointi, tutkimus ja suojele Suomessa. Työväenperinne-Arbetartadition ; Helsinki 1985,

NUMMELIN, Liisa: Porin teollisuusympäristöt. Satakunnan Museon julkaisuja 6. Satakunnan Museo, Pori 1987.

METSÄ, Tapio: Porin Puuvilla Oy – Ab Björneborgs Bomull 1898-1973. Paali ja pakka. Porin Puuvilla Oy:n 75-juhlavuotisnumero. Porin Puuvilla Oy – Ab Björneborgs Bomull, Pori 1973.

Paali ja pakka. Porin Puuvilla Oy Tiedotuslehti. Porin Puuvilla, Pori. (1970 – 1973).

PELTONEN, Jukka: Vaasalaisia teollisuusrakennuksia I. Pohjanmaan museo, raportteja 1, Vaasa 1988.

Porin kaupungin saneeraussuunnitelma. Porin kaupunkisuunnittelusarja D8/1976.

- PUTKONEN, Lauri: Kulttuurihistorialliset kohteet Satakunnassa. Täydennys selvitys 1978. A:120, Satakunnan seutukaavaliitto 1979
- PUTKONEN, Lauri: Teollisuusympäristöt osana kulttuuriympäristöä. Vanhojen teollisuusympäristöjen tutkimuksen ja dokumentoinnin nykytilasta. Teollisuusperinteen vaaliminen. Seminaari Karkkilassa 4.10.1986. Tammisaaren museo – Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo. Selvityksiä ja raportteja N:o 2. Länsi-Uudenmaan museot, Tammisaari 1986.
- Satakunnan seutukaava 2. Satakunnan aluesuunnitelun historia. <http://www.satakuntaliitto.fi/sivu.aspx?tas0=2&id=279>
- STJERNSCHANTZ, Göran: Porin puuvilla 1898-1948. Frenckellin Kirjapaino Osakeyhtiö, Helsinki 1949.
- Suojelukohteiden luettelo 1968. Satakunnan kulttuurihistorialliset suojelukohteet. (toim. Arto Särkkä) Satakunnan seutukaavaliitto, Pori 1969.
- Vanha Pori. (toim. Leena Teinilä-Huittinen ja Raimo Huittinen. Otava, Keuruu 1978.
- ÖST, Susanne: Industribyggnader i Vasa II. Österbottens museum, rapport 2. Vasa 1992.
- ZILIACUS, Benedict, SARPANEVA Timo, AHO, Claire et al. Porin Puuvilla Oy – Ab Björneborgs Bomull 1898-1958. Porin Puuvilla Oy, Pori 1958.
- Tutkimuskirjallisuus**
- ALESTALO, Marja: Viranomaistiedosta tilastoksi. Rekisteriperusteisen tilastojärjestelmän muodostaminen Suomessa. Sosiologia 3, 2009.
- ALFREY, Judith & PUTNAM, Tim: The industrial heritage : managing resources and uses. Routledge, London & New Yourk 1992.
- ALZÉN, Annika: Fabriken som kulturarv. Frågan om industrilandskapets bevarande I Norrköping 1950-1985. Symposion, Stockholm 1996.
- ALZÉN, Annika & BURELL, Birgitta (eds.), Otydligt. Otympligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2005.
- ANTTONEN, Pertti: Tradition through modernity : postmodernism and the nation-state in folklore scholarship. Finnish Literature Society, Helsinki 2005.
- ARONSSON, Peter: Historiebruk. –att användä det förflutna .Studentlitteratur, Lund 2004.
- BALL Michael: The built environment and the urban question. Environment and Planning D: Society and Space 4, 447-464, 1986.
- CALLON, Michel, LAW, John, RIP, Arie: How to study the force of science. Mapping the dynamics of science and technology. Sociology of science and the real world. Macmillan, London 1986.
- FELDENKIRCHEN, Wilfried: Kontinuität und Wandel. Geschichte als Element der Marken und Unternehmenidentität der Siemens AG. Nicolai O. Herbrand und Stefan Röhrig (herausg.): Die Bedeutung der Tradition für die Markenkommunikation. Konzepte und Instrumente zur ganzheitlichen Ausschöpfung des Erfolgspotenzials Markenhistorie. Edition Neues Fachwissen, Stuttgart 2006.
- GIERYN, Thomas: What buildings do. Theory and Society 31, 2002.
- HÄRÖ, Mikko: The Industrial Heritage in Finland – Status 1999. IHNBC, 2000.
- JANSSON, Sverker: Kulturvård och samhällsbyggnad. Stockholm 1974.
- JAAKKOLA, Noora. Puuvillan ateljeessa. Raili ja Juhani Konttinen Porin Puuvilla Oy:n painokangassuunniteljoina 1955-1976. Satakuntaliitto, Pori 2008.
- JAAKKOLA, Noora: Historia. <http://www.puuvillan-suunnittelijat.fi/Historia.html#sdf00t00te003sy00m>
- JUTIKKALA, Eino: Urbanisoituminen. Suomen kaupunkilaitoksen historia 3. Suomen Kaupunkiliitto, Helsinki 1984.
- KALLIOINEN, Mika: Kesytetty kilpailu. Yhteistyö ja kartellisoituminen Suomen puuvillateollisuudessa 1900-1939. Turun yliopisto, Suomen historia, Turku 2006.
- KESKINEN, Jarkko: Luotto, luottamus ja maine – 1800-luvun liiketoiminnan kulmakivet. Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia. (Toim. Keskinen Jarkko & Teräs Kari) Turun Historiallinen yhdistys ry, Turku 2008.
- KOIVUNIEMI, Jussi: Joen rytmissä 1940-2000. Porin kaupungin historia 4. Porin kaupunki, Pori 2004.
- LEHTONEN, Turo-Kimmo: Aineellinen yhteisö. Tutkijaliitto, Helsinki 2008.
- MIKKOLA, Kati: Tulevaisuutta vastaan. Uutuusien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen. SKS, Helsinki 2009.
- MYLLY, Juhani. Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa. Kirja-Aurora, Turku 2002.
- PÄIVÄRINNE, Tiina: Luonto, tiede ja teknologia. Kansanvalituksen Suomi-kuva 1870-1920. Suomen tiedeseura, Helsinki 2010.
- RANNIKKO, Pertti: Yhteisötutkimuksesta yhdyskuntatutkimukseen: sosiologisen paikallistutkimuksen tutkimusotteen tarkastelua. Rannikko, Pertti ja Kortelainen Jarmo (toim): Yhdyskunnat ja restruktuuraatio. Tutkimuksia tehdasyhdyskuntien ja kuntakeskusten rakenteellisesta uusiutumisesta. Joensuu, Joensuun yliopisto, 1992.
- ZHUKIN Sharon: Loft Living, John Hopkins University, Baltimore 1982.
- ZHUKIN Sharon: Postmodern Urban Landscapes: Mapping Culture and Power. Lash, S. & Friedman J.L. (eds). Modernity and Identity. Blackwell, Oxford 1992.